

Η ανεξαρτησία του εθνικού δικαστή υπό το φως του ενωσιακού δικαίου

Συγγραφέας: Βασίλειος Καραγιάννης, ΔΝ, Μεταδιδάκτορας Παντείου Πανεπιστημίου, Δικηγόρος, Senior Associate, Sagias & Partners

Μέσο Δημοσίευσης: ΤΝΠ QUALEX, ΕυΔικ, 1/2026, σελ. - - ψηφιακό τεύχος

I. Εισαγωγή – Νομοθετικά και νομολογιακά προλεγόμενα – οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου που κλήθηκαν σε εφαρμογή

Ενώ είναι σαφές ότι τα ιδρυτικά κράτη μέλη των αρχικών Κοινοτήτων (ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ και ΕΟΚ) ήταν δυτικού τύπου αστικές δημοκρατίες προσηλωμένες στο σεβασμό της αρχής του Κράτους Δικαίου, τέτοιου τύπου ζητήματα θεωρήθηκε ότι εξέφευγαν του ρυθμιστικού πεδίου εφαρμογής των αρχικών συνθηκών. Η πρώτη εισδοχή των αρχών του Κράτους Δικαίου¹ έλαβε χώρα σχετικά νωρίς μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου και της παραδοχής ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν μέρος της κοινοτικής (τότε) έννομης τάξης και δη μέσω των γενικών αρχών του δικαίου, τον σεβασμό των οποίων διασφαλίζει το Δικαστήριο². Αργότερα, στην εμβληματική απόφαση *Les Verts*³, το Δικαστήριο τόνισε τον *δικαιοταξικό* χαρακτήρα της Κοινότητας που είναι μια κοινότητα δικαίου κατά το ότι οι πράξεις των υποκειμένων της (είτε των θεσμικών οργάνων, είτε των κρατών μελών, ή ακόμη όπου προσήκει και των διοικούμενων) δεν εκφεύγουν του προβλεπόμενου ελέγχου από το Δικαστήριο, σύμφωνα με τον «καταστατικό χάρτη» των Κοινοτήτων που είναι οι συνθήκες.

Παρά ταύτα ακόμη τότε το ζήτημα του σεβασμού της αρχής του Κράτους Δικαίου από τους κανόνες οργάνωσης των εθνικών δικαστικών συστημάτων δεν είχε τεθεί με συνολικό τρόπο στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου⁴. Απεναντίας, μέσω της αρχής της *οικονομικής αυτονομίας* (νομολογιακής προέλευσης και αυτή), όσο και εάν αυτή αναγνωρίζονταν υπό τις προϋποθέσεις της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας⁵, επικρατούσε γενικά η ιδέα ότι οι εν στενή εννοία οργανωτικοί κανόνες των εθνικών δικαστικών συστημάτων βρίσκονταν εκτός πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου και, μάλιστα, ως οιονεί *αποκλειστική προνομία* των εθνικών νομοθετών. Μόνο περιμετρικά των κανόνων αυτών, το Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει ορισμένους περιορισμούς, όταν διακυβεύονταν ευθέως η αποτελεσματική εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, όπως η υποχρέωση του εθνικού δικαστή, ακόμη και κατώτερου δικαστηρίου, να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο όταν επιθυμεί να παραμερίσει την εφαρμογή ενωσιακού κανονισμού, διότι συμμερίζεται αμφιβολίες σχετικά με το κύρος του⁶. Πάντως, άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι το ζήτημα της ανεξαρτησίας είχε τεθεί στο πλαίσιο των προϋποθέσεων προκειμένου ένα εθνικό δικαιοδοτικό όργανο να μπορεί να χαρακτηριστεί «δικαστήριο» για τις ανάγκες εφαρμογής των διατάξεων περί προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο και της ικανότητάς του (*locus standi*) να απευθύνει ένα τέτοιο προδικαστικό ερώτημα⁷. Ετέθη όμως η προβληματική αυτή στο ειδικό και συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο και καταρχάς η μόνη κύρωση συνίσταται, εν ελλείψει της προϋπόθεσης της ανεξαρτησίας, στην κήρυξη του προδικαστικού ερωτήματος ως απαράδεκτου.⁸ Πάντως δεν σημαίνει τούτο ότι μια τέτοια απόφαση του Δικαστηρίου δεν έχει εκ των πραγμάτων σημαντική επίδραση στην εξέλιξη της οποίας δικαστικής διαμάχης στο εσωτερικό των κρατών μελών, καθώς και στην εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου.

Η ευρωπαϊκή συνταγματοποίηση, παρά την αποτυχία υιοθέτησης του Σχεδίου Ευρωπαϊκού Συντάγματος, πήρε πιο προωθημένη μορφή με την Μεταρρυθμιστική Συνθήκη. Έτσι, ρητώς πλέον, η αρχή του Κράτους Δικαίου αποτελεί θεμελιώδη αρχή της Ενώσεως (άρθρο 2 ΣΕΕ)⁹, ο σεβασμός της οποίας αποτελεί θεμέλιο της συμμετοχής σε αυτή¹⁰, ενώ το άρθρο 19 ΣΕΕ επιτάσσει στα κράτη μέλη να θέτουν σε εφαρμογή τους απαραίτητους κανόνες, ώστε τα εθνικά συστήματα απονομής της δικαιοσύνης να διασφαλίζουν την αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Το Δικαστήριο, βασιζόμενο κυρίως στην τελευταία αυτή διάταξη, αλλά και στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ («ο Χάρτης»), προέβη σε μια ιδιαίτερα *δυναμική* και *δημιουργική* ερμηνεία αντιμετώπισης των προσπαθειών ορισμένων κρατών μελών να επηρεάσουν/επηρεάζουν αθέμιτα την εθνική δικαιοσύνη.

Τις κυριότερες σχετικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επιδιώκει να παρουσιάσει η παρούσα μελέτη, αλλά και να θέσει ορισμένους προβληματισμούς σχετικά με τα όρια και τη διάκριση των εξουσιών υπό το φως του ενωσιακού

δικαίου.

II. Η διασφάλιση της αμεροληψίας και της ανεξαρτησίας του εθνικού δικαστή

A. Ο διορισμός των δικαστών και η συγκρότηση των εθνικών δικαστηρίων

1. Γενικές αρχές

α) Εθνική αρμοδιότητα, αλλά όχι απεριόριστη ευχέρεια

Οι αντιλήψεις των κρατών μελών περί της αρχής του Κράτους Δικαίου δεν συμπίπτουν απολύτως, παρά το γεγονός ότι σαφώς υφίσταται ένας κοινός «σκληρός» εννοιολογικός πυρήνας¹¹. Ομοίως, τα συστήματα διορισμού των δικαστών μπορούν να ποικίλλουν από το ένα κράτος μέλος στο άλλο (έτσι μπορεί οι δικαστές να διορίζονται από το εθνικό νομοθετικό σώμα, την εκτελεστική εξουσία, να εκλέγονται από τους ίδιους τους δικαστές ή και συνηθέστερα μεικτά συστήματα)¹². Το Δικαστήριο της Ένωσης αποδεχόμενο ότι η οργάνωση των δικαστικών τους συστημάτων ανήκει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τόνισε ωστόσο ότι η σχετική ευχέρεια των κρατών μελών δεν είναι απεριόριστη, αλλά πλαισιώνεται (και ελέγχεται) από τις επιταγές των άρθρων 2 και 19 ΣΕΕ, καθώς και του άρθρου 47 του Χάρτη. Έτσι, στην απόφαση Επιτροπή κατά Πολωνίας (απόφαση «Κράτος Δικαίου IV»), η οποία και συνοψίζει την προηγούμενη νομολογία του¹³, το Δικαστήριο απεφάνθη μεταξύ άλλων ότι: «Όσον αφορά το περιεχόμενο των ως άνω διατάξεων, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μολοντί η οργάνωση της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων της ίδρυσης, της σύνθεσης, των αρμοδιοτήτων και της λειτουργίας των εθνικών δικαστηρίων, καθώς και οι κανόνες που ρυθμίζουν τη διαδικασία διορισμού των δικαστών ή εκείνοι που διέπουν το καθεστώς τους και την άσκηση του λειτουργήματός τους εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, εντούτοις, κατά την άσκηση της εν λόγω αρμοδιότητας, τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από το δικαιο της Ένωσης και ιδίως από τα άρθρα 2 και 19 ΣΕΕ [πρβλ. αποφάσεις της 15ης Ιουλίου 2021, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών), C-791/19, EU:C:2021:596, σκέψεις 56, 60 έως 62 και 95 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, και της 22ας Φεβρουαρίου 2022, RS (Αποτέλεσμα των αποφάσεων συνταγματικού δικαστηρίου), C-430/21, EU:C:2022:99, σκέψη 38 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία]». ¹⁴

Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη είναι μεν αρμόδια να καθορίζουν τους κανόνες οργάνωσης της δικαιοσύνης στην επικράτειά τους και να καθορίζουν τους κανόνες διορισμού των εθνικών δικαστών, πράττοντας όμως τούτο πρέπει να σέβονται τις θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης, δηλ. τις αρχές του Κράτους Δικαίου και του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς επίσης και της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, της αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη και της αρχής της δίκαιης δίκης.

Περαιτέρω, όπως διευκρίνισε το Δικαστήριο στην απόφαση επί της υποθέσεως *Repubblika κατά Il-Prim Ministru*¹⁵, τα κράτη μέλη δεσμεύονται στην ουσία από την εφαρμογή της αρχής της μη οπισθοδρομής (standstill – non regression). Τούτο σημαίνει πρακτικά ότι δεν μπορούν να περιορίσουν το ήδη επιτευχθέν επίπεδο ανεξαρτησίας του εθνικού δικαστή εισάγοντας διατάξεις πιο περιοριστικές ως προς την διασφάλιση της ανεξαρτησίας του. Η συνέπεια της εφαρμογής αυτού του κανόνα είναι ότι εθνικές διατάξεις με περιεχόμενο τέτοιο που θα μπορούσαν να γίνουν καταρχήν δεκτές ενόψει της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, μπορεί τελικώς να θεωρηθούν ασύμβατες με αυτό, εάν εντάσσονται σε μια εθνική έννομη τάξη που ήδη είναι πιο προστατευτική της ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργιών. Η αρχή της μη οπισθοδρομής είναι πολύ σημαντική διότι κατοχυρώνει δια του ενωσιακού δικαίου το ήδη επιτευχθέν επίπεδο προστασίας της ανεξαρτησίας του εθνικού δικαστή σε έκαστο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την εφαρμογή της αρχής αυτής και με μεταγενέστερη νομολογία του. ¹⁶

β) Η αδυναμία επίκλησης της εθνικής (συνταγματικής) ταυτότητας

Η σχετική προβληματική έχει κάποια μεγαλύτερη αξία, καθόσον ο σεβασμός των εθνικών ταυτοτήτων των κρατών μελών κατοχυρώνεται στην ΣΕΕ (άρθρο 4 παρ.2), υπό την έννοια ότι η Ένωση κατά την ανάπτυξη των δράσεών της πρέπει να τις σέβεται. Περαιτέρω δε, συχνά οι εθνικοί κανόνες που αφορούν στον διορισμό των εθνικών δικαστικών σωμάτων αποτελούν κανόνες που συνέχονται με την ιστορική και συνταγματική παράδοση των κρατών μελών. Επομένως, συχνά είναι αυξημένης τυπικής ισχύος ή έστω περιωπής και μπορεί να εντάσσονται γενικά στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 4.2 ΣΕΕ.

Εντούτοις, το Δικαστήριο δεν αποδέχθηκε τους σχετικούς ισχυρισμούς τονίζοντας ότι η αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου επιτάσσει την διασφάλιση της ανεξαρτησίας κάθε εθνικού δικαστικού οργάνου που δυνητικά μπορεί να κληθεί να εφαρμόσει το ενωσιακό δίκαιο, σύμφωνα με τα κοινά πρότυπα και το περιεχόμενο που αποδίδει το ενωσιακό δίκαιο σε αυτήν την προϋπόθεση¹⁷. Ενισχυτική αυτής της κατεύθυνσης είναι και η πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ επί προσφυγής της Επιτροπής κατά της Πολωνίας («απόφαση Ανωτάτου

Συνταγματικού Δικαστηρίου»)¹⁸, όπου το ΔΕΕ έκανε δεκτό ότι «παράβαση» για τις ανάγκες του ενωσιακού δικαίου μπορεί να συνιστούν όχι μόνο οι εθνικές νομοθετικές διατάξεις που αφορούν στον διορισμό των δικαστών ή τα σώματα κρίσης τους, αλλά και αποφάσεις δικαστικές και μάλιστα του εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου που ερμηνεύουν τις διατάξεις αυτές. Το γεγονός αυτό ουδόλως εντυπωσιάζει από τη σκοπιά του δόγματος του ενωσιακού δικαίου: Τόσο αρχικά η *Internationale Handelsgesellschaft*¹⁹ όσο και εν συνεχεία η *Koebler*²⁰, αλλά και άλλες αποφάσεις που προσδιορίζουν το ευρύ πεδίο εφαρμογής της αρχής της υπεροχής, προϊδεάζουν ότι η κρίση του Δικαστηρίου δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική, πράγμα που θα είχε ως (άτοπο) αποτέλεσμα να θέσει την δικαστική εξουσία στα κράτη μέλη συλλήβδην εκτός πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου²¹. Για τους δικαστικούς λειτουργούς όμως η προαναφερθείσα απόφαση επί της πρόσφατης υπόθεσης της προσφυγής της Επιτροπής κατά της Πολωνίας²² έχει ιδιαίτερη σημασία καθόσον προσφέρει έρεισμα να αποστούν περιπτώσιολογικά από τις αποφάσεις των ανωτέρων εθνικών δικαστηρίων, όταν αυτές παραβιάζουν το ενωσιακό δίκαιο και τους καθιστούν έτσι εν όλω εγγυητές της αποτελεσματικής επιβολής του τελευταίου.²³ Περαιτέρω, η θέση αυτή του Δικαστηρίου της Ένωσης συνηγορεί στην ιδέα ύπαρξης ενός ενωσιακού *corpus* δικαίου «υπερσυνταγματικής» ισχύος, παρά την αρχή της ισοδυναμίας των διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου και ενστερνίζεται, έτσι, την συνακόλουθη παραδοχή ότι ιδίως η διάταξη του άρθρου 2 ΣΕΕ είναι υπερισχύουσα κατευθυντήρια και ερμηνευτική αρχή τόσο για το ενωσιακό, όσο και για το σύνολο του εθνικού δικαίου.²⁴

γ) Η αμοιβαία εμπιστοσύνη των κρατών μελών – η συστημική ελλειμματικότητα δεν αρκεί

Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της λειτουργίας του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) είναι γεγονός ότι το δικαιοπολιτικό θεμέλιο έγκειται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη (γαλλ. *confiance mutuelle*) των κρατών μελών ότι τα εκάστοτε εθνικά συστήματα απονομής της δικαιοσύνης συνάδουν με τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας του δικαστή²⁵. Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν προβλήθηκε από εθνικές δικαιοδοσίες που απέστειλαν σχετικά προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο, η αμφιβολία κατά πόσο μπορούν να δώσουν συνέχεια σε ευρωπαϊκά εντάλματα σύλληψης, όταν είναι δεδομένο ότι στο κράτος μέλος προέλευσης υφίσταται αναγνωρισμένο συστημικό έλλειμμα της οργάνωσης του δικαστικού συστήματος ως προς την προϋπόθεση της ανεξαρτησίας²⁶. Το ΔΕΕ απεφάνθη κατ' επανάληψη²⁷ ότι η συστημική ελλειμματικότητα δεν αρκεί από μόνη της, αλλά θα πρέπει να αποδεικνύεται επιπροσθέτως η εξ' αυτής συγκεκριμένη βλάβη των δικαιωμάτων του αναζητούμενου. Κατά τη γνώμη μας, η θέση αυτή είναι εύλογη, διότι έτσι, πέρα από την διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εξασφαλίζεται σταθμιστικά και η αποτελεσματική λειτουργία του ΧΕΑΔ.

δ) Η αρχή της ενωσιακής αλλοδαπότητας

Αποτελεί πάγια θέση του ενωσιακού (οικονομικού) δικαίου ότι μια πραγματική κατάσταση ή μια έννομη σχέση, προκειμένου να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου (να παρουσιάζει δηλαδή ενωσιακότητα ή κοινοτικότητα, όπως λεγόταν προηγουμένως) δεν πρέπει να περιορίζεται στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους²⁸. Η προϋπόθεση αυτή εφαρμόζεται με κάποια μεγαλύτερη χαλαρότητα ως προϋπόθεση χαμηλού κατωφλίου (*low layer*) στο ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού, όπου αρκεί για την εφαρμογή του λ.χ. ακόμα και η δυνητική επίδραση στα ενωσιακά εμπορικά ρεύματα ή στη θέση των ανταγωνιστών από άλλα κράτη μέλη.

Εν προκειμένω, το στοιχείο ενωσιακής «αλλοδαπότητας» είναι πιο ευρέως οριζόμενο και συνίσταται στο ότι θα πρέπει απλώς το εθνικό δικαστικό όργανο να μπορεί να κληθεί να εφαρμόσει το ενωσιακό δίκαιο. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι, παρά την αρχή των δοτών αρμοδιοτήτων (άρθρα 4 παρ.1 και 5 ΣΕΕ), η ολοένα αυξανόμενη επίδραση του ενωσιακού δικαίου σε περισσότερους τομείς και η εντυπωσιακή καθ' ύλην επέκτασή του έχει ως αποτέλεσμα σπάνια και όλως εξαιρετικώς να μπορεί να θεωρηθεί βάσιμα πως ένα εθνικό δικαστήριο, εκ προοιμίου, δεν θα κληθεί σε καμία περίπτωση να εφαρμόσει το ενωσιακό δίκαιο.

Στο πλαίσιο της παραπάνω προβληματικής είναι χαρακτηριστικό ότι το Δικαστήριο σε πρόσφατη απόφασή του²⁹ έκρινε εφαρμοστέο το άρθρο 19 ΣΕΕ και στην περίπτωση εθνικού στρατιωτικού δικαστηρίου.³⁰ Η νομολογία αυτή προσδίδει στο άρθρο 19 ΣΕΕ και στην σύμφωνη προς αυτό διαμόρφωση των εθνικών δικαστικών και δικονομικών συστημάτων, χαρακτήρα οιοινεί *καθολικότητας*.

Οι παραπάνω νομολογιακές εξελίξεις έχουν ίσως ακόμη περισσότερη σημασία για συστήματα, όπως το ελληνικό, που χαρακτηρίζονται από καθολικότητα δικαιοδοσίας (πέραν της αυτονόητης, αλλά και αναπόφευκτης διάκρισης μεταξύ τακτικών πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων και φυσικά στρατιωτικών). Έτσι, επί συστημικού επιπέδου καταλαμβάνεται από την εμβέλεια του άρθρου 19 ΣΕΕ το σύνολο των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και όταν εκδικάζουν υποθέσεις αμιγώς εσωτερικού δικαίου, εφόσον, ως εκ της ανωτέρω γενικότητας, δυνητικά καλούνται να εκδικάσουν και διαφορές στις οποίες μπορεί να εμπλακεί η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου (*spill-over effect*).

2. Χαρακτηριστική περιπτώσιολογία – η αντικειμενική αμεροληψία (το άλλως αποκαλούμενο «κοινωνικό» κριτήριο)

α) Περιπτώσιολογία

Όπως προεκτέθηκε, η οργάνωση των εθνικών δικαστικών συστημάτων ανήκει καταρχήν στη *σφαίρα ευθύνης* των κρατών μελών. Επομένως, ο εθνικός νομοθέτης διαθέτει επ' αυτού ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως (συστήματα διορισμού των δικαστών από την εκτελεστική ή την νομοθετική εξουσία γίνονται δεκτά επί της αρχής) υποχρεούμενος όμως κατά την άσκηση της ευχέρειάς του αυτής, να σέβεται το πλαίσιο που θέτουν τα άρθρα 2 και 19 ΣΕΕ. Κατά προέκταση τούτων, το γεγονός ότι δικαστές μπορεί να ορίζονται από την νομοθετική ή την εκτελεστική εξουσία δεν είναι από μόνο του αρκετό για να θεωρηθεί ότι παραβιάζεται η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και η αμεροληψία τους³¹. Αυτονοήτως βέβαια οι εθνικοί κανόνες διορισμού θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι και εκ των υστέρων (μετά τον διορισμό) δεν θα μπορούν να υφίστανται ή να αναπτυχθούν αθέμιτες επιρροές της νομοθετικής ή της εκτελεστικής εξουσίας προς την δικαστική.³²

Οι εθνικές διαδικασίες διορισμού των δικαστών πρέπει να είναι αντικειμενικές και να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία τους και την στεγανότητά τους, καθώς και την αναγκαία επιστημονική κατάρτιση αυτών, όπως επίσης και να γίνονται σεβαστές. Έτσι, παρατυπίες στον διορισμό των δικαστών μπορεί να δημιουργήσουν αντίθεση στο άρθρο 19 ΣΕΕ και στο άρθρο 47 του Χάρτη και την από αυτά τιθέμενη προϋπόθεση το δικαστήριο να συγκροτείται σύμφωνα με το νόμο. Η ίδια η παραβίαση των εθνικών κανόνων συνιστά σοβαρή ένδειξη ασυμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο. Στην υπόθεση *L. G. κατά Krajowa Rada Sądownictwa*³³, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο δικαστικός σχηματισμός του τμήματος εκτάκτου ελέγχου και δημοσίων υποθέσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας δεν πληρούσε τις αναγκαίες κατά το ενωσιακό δίκαιο απαιτήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, καθόσον είχε συσταθεί κατά πρόδηλη αντίφαση με την επιτασσομένη από το πολωνικό σύνταγμα αρχή της διακρίσεως των εξουσιών, διότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έσπευσε να πραγματοποιήσει τους επίμαχους διορισμούς, χωρίς να αναμείνει την δημοσίευση της απόφασης του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου με την οποία αναστέλλετο η εφαρμογή της αποφάσεως βάσει της οποίας έγιναν αυτοί³⁴. Πάντως, το Δικαστήριο εξέτασε το πραγματικό και το νομικό πλέγμα εντός του οποίου η παράβαση έλαβε χώρα, προκειμένου να αποφανθεί ότι αυτή είχε *κατάφωρο* χαρακτήρα³⁵. Φαίνεται, συνεπώς, ότι δεν αρκεί από μόνη της η παραβίαση των κανόνων διορισμού, αλλά θα πρέπει να προσαποδεικνύεται ότι η παράβαση είναι βαρεία.³⁶

Σε πολλά συστήματα κρατών μελών τα *δικαστικά συμβούλια* διαδραματίζουν σοβαρό αποφασιστικό ή συμβουλευτικό ρόλο στις διαδικασίες διορισμού ή εξέλιξης των δικαστών³⁷. Το ΔΕΕ είχε την ευκαιρία να αποφανθεί σχετικά επ' αφορμής της αναθεώρησης αυτών των κανόνων στην Πολωνία³⁸. Το Δικαστήριο³⁹ σχετικά με την συμβατότητα των νέων κανόνων διορισμού του εθνικού δικαστικού συμβουλίου της Πολωνίας έθεσε ορισμένα κριτήρια προς εξέταση από τον εθνικό δικαστή, όπως, πέραν ενδεχομένων παρατυπιών στο διορισμό, ο τρόπος με τον οποίο το εθνικό δικαστικό συμβούλιο ανταπεξέρχεται στη συνταγματική αποστολή του, καθώς επίσης και η πραγματική ανεξαρτησία του ως προς την εκτελεστική και νομοθετική εξουσία υπό το φως των δεσμών που έχει με αυτές. Καταλήγοντας το Δικαστήριο, τονίζει ότι όλες αυτές οι παράμετροι πρέπει να εξετάζονται συνδυαστικά και ως *ενιαία δέσμη*, ακόμη και εάν καθεμία εκλαμβανόμενη χωριστά δεν αρκεί για να θέσει σε αμφιβολία την ανεξαρτησία του εν λόγω δικαστικού οργάνου.⁴⁰

Η δυνατότητα των εθνικών δικαστών που παραλείφθηκαν ή δεν προήχθησαν σε συγκεκριμένη θέση να *προσφύγουν αποτελεσματικά* κατά της απόφασης παράλειψης ή μη προαγωγής είναι ένα άλλο θέμα που απασχόλησε την νομολογία του ΔΕΕ⁴¹. Για τον διορισμό των δικαστών στο Ανώτατο Δικαστήριο της Πολωνίας γνωμοδοτούσε στον Πρόεδρο της Πολωνίας το Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο (KRS), οι αποφάσεις του οποίου εάν δεν εφεσιβάλλονταν εμπροθέσμως από όλους τους μετέχοντες στη διαδικασία (δηλ. τόσο τους δικαστές που προτείνονταν όσο και αυτούς που είχαν παραληφθεί) καθίσταντο οριστικές και απρόσβλητες.⁴² Όμως, όπως τόνισε στην παραπομπή του και το εθνικό διοικητικό δικαστήριο, οι προτεινόμενοι ποτέ δεν θα είχαν έννομο συμφέρον να προσβάλλουν την απόφαση του KRS που τους πρότεινε. Συνεπώς, πρακτικά οι αποφάσεις του KRS στερούνταν δικαστικού ελέγχου.

Το Δικαστήριο δέχθηκε πως μολοντί υπό ορισμένες περιστάσεις η δυνατότητα των δικαστών να αμφισβητήσουν τις κρίσεις των συμβουλίων που αφορούν την υπηρεσιακή τους εξέλιξη μπορεί να εκφεύγει του πεδίου ελέγχου του ενωσιακού δικαίου, σε καταστάσεις όπως της κύριας δίκης και του KRS, του οποίου η ανεξαρτησία έχει σοβαρά τεθεί σε αμφιβολία, είναι δυνατό μια τέτοια στήρηση ενδίκων μέσων να προσκρούει στο ενωσιακό δίκαιο, επιφόρτισε όμως το εθνικό δικαστήριο με μια σειρά *ad hoc* επαληθεύσεων που αφορούσαν στην ανεξαρτησία του KRS⁴³. Πάντως, φυσιολογικά και εφόσον τηρούνται οι αρχές του Κράτους Δικαίου (αντικειμενικότητα, αποκλεισμός αθέμιτων επιρροών κ.λπ.) ο διορισμός των δικαστών μπορεί να εκφεύγει του ενωσιακού δικαίου.⁴⁴

Τα ζητήματα σχετικά με την *προαγωγή* των δικαστών ετέθησαν ειδικότερα στην απόφαση *Asociația "Forumul*

Judecătorilor din România” και *YN* κατά *Consiliul Superior al Magistraturii*⁴⁵. Η Ρουμανία αποφάσισε να μεταβάλλει τον τρόπο προαγωγής σε πολυμελή πρωτοδικεία και εφετεία από γραπτή δοκιμασία των υποψηφίων σε συνολική αξιολόγηση του έργου των προς προαγωγή δικαστών κατά την τελευταία τριετία από επιτροπές ανώτερων ιεραρχικά δικαστών. Οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υπεστήριζαν ότι κατά αυτόν τον τρόπο θίγονταν η ανεξαρτησία τους, λόγω δυνάμενης ιεραρχικής υποταγής στους ανώτερους δικαστές που καλούνταν να αξιολογήσουν το έργο τους. Το Δικαστήριο, ενώ θεώρησε ότι οι εθνικοί κανόνες προαγωγής των δικαστών πρέπει να συνάδουν με το άρθρο 19 ΣΕΕ, έκρινε ότι εν προκειμένω η εν λόγω διάταξη δεν απαγορεύει, εκ προοιμίου, ένα σύστημα συνολικής αξιολόγησης όπως αυτό της κύριας δίκης, έθεσε όμως την κρίση του αυτή υπό την αίρεση της πληρώσεως της προϋποθέσεως αντικειμενικής αμεροληψίας (ή άλλως του «κοινωνικού» κριτηρίου).⁴⁶

Επίσης, για λόγους πληρότητας θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο έκρινε πως το γεγονός ότι ένας δικαστής έχει διοριστεί από μη δημοκρατικό καθεστώς (δηλ. εν προκειμένω τα καθεστώτα του αποκαλούμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» που επικρατούσαν προηγουμένως σε ορισμένα από τα «νέα» κράτη μέλη) δεν αποτελεί αφεαυτού λόγο αμφισβήτησης της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας του, αλλά ούτε και του δικαστικού σχηματισμού στον οποίο αυτός ο δικαστής συμμετέχει.⁴⁷

β) Η αντικειμενική αμεροληψία (εφαρμογή του αποκαλούμενου «κοινωνικού» κριτηρίου)

Με οριζόντιο τρόπο στη νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με την ανεξαρτησία του εθνικού δικαστή τίθεται ως κριτήριο κατά πόσο οι εθνικοί κανόνες είναι δυνατό ευλόγως να δημιουργήσουν αμφιβολία στον πολίτη ότι η δικαιοσύνη απονέμεται με ανεξάρτητο και αμερόληπτο τρόπο.⁴⁸ Το κριτήριο αυτό είναι αφενός ψυχολογικό και αφετέρου κοινωνικό, με την έννοια ότι η πλήρωσή του δεν αφορά (μόνο) τους διαδίκους της συγκεκριμένης κάθε φορά ένδικης διαφοράς, αλλά φωτογραφίζει «τους πολίτες». Οι τελευταίοι θα πρέπει να νοούνται ως αόριστη έννοια αντίστοιχου συγκροτητικού τύπου με την γνωστή αστικοδικαϊκής προελεύσεως κατηγορία του «μέσου συνετού ανθρώπου», δηλ. εδώ αναφορά πρέπει να γίνεται στον μέσο, εμφρόνως σκεπτόμενο πολίτη.

Στο σημείο αυτό θα περιοριστούμε στην γνώμη μας για το πως πρέπει να γίνει η σωστή ερμηνεία του κριτηρίου. Περαιτέρω δικαιοπολιτικές κρίσεις θα εκφέρουμε σε μετέπειτα τμήμα της μελέτης.⁴⁹

Έτσι, δεν είναι πάντα απολύτως σαφές στη νομολογία του Δικαστηρίου, αλλά το «κοινωνικό» κριτήριο φαίνεται να τίθεται ως συνεξεταζόμενη, πλην αναγκαία προϋπόθεση της κατάφασης οποιασδήποτε αντίθεσης στα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη. Γίνεται αρχικώς μια «κανονιστικού τύπου» εξέταση (δηλ. εάν ο εθνικός κανόνας ως τέτοιος συγκρούεται *εννοιολογικά* με την αρχή της ανεξαρτησίας), αλλά, ως επί το πλείστο, δεν μπορεί να διαπιστωθεί οριστικά αντίθεση στα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη, εάν δεν πληρούνται αρνητικά και το κοινωνικό κριτήριο, ενώ, εάν δεν υφίσταται «κανονιστική»/εννοιολογική σύγκρουση, ενδέχεται απλά να μην χρειαστεί το Δικαστήριο να υπεισέλθει στην εξέταση του «κοινωνικού» κριτηρίου. Λέμε «ενδέχεται», διότι σε ορισμένες περιπτώσεις από αυτές που προεκτέθηκαν δεν υπήρχε αφεαυτής σαφής «κανονιστική» αντίθεση, αλλά εντούτοις λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών, κρίθηκε ότι δημιουργούνταν εύλογες αμφιβολίες στους πολίτες ως προς την διαφύλαξη της αρχής της ανεξαρτησίας.⁵⁰

Β. Το πειθαρχικό δίκαιο των δικαστών

Είναι σαφές ότι η άσκηση του πειθαρχικού ελέγχου έναντι των συμπεριφορών και των κρίσεων των δικαστών είναι πολύ λεπτό ζήτημα για την προστασία της ανεξαρτησίας τους, δεδομένου ότι αυθαίρετες πειθαρχικές κρίσεις είναι σε θέση να επηρεάσουν την αυτοπεποίθηση και το αίσθημα ασφάλειας που πρέπει να νοιώθει ο δικαστής τόσο έναντι της ενδοδικαστικής ιεραρχικής εξουσίας, όσο και έναντι των λοιπών συντεταγμένων εξουσιών (εκτελεστική και νομοθετική).

Στο πλαίσιο αυτό το Δικαστήριο αποσαφίνισε⁵¹ ότι οι δικαστές, όταν αντιμετωπίζουν πειθαρχικές διαδικασίες, θα πρέπει να χαίρουν όλων των εγγυήσεων που κατοχυρώνονται από τα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη και, ειδικότερα, των δικαιωμάτων άμυνας και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Οι κανόνες διορισμού σε διευθυντικές θέσεις οργάνων πειθαρχικού ελέγχου των δικαστών θα πρέπει να είναι τέτοιοι που να εξαλείφουν κάθε υποψία ότι τα προνόμια που συνδέονται με αυτές τις θέσεις δεν θα χρησιμοποιούνται για την άσκηση αθέμιτης πίεσης ή πολιτικού ελέγχου στους ελεγχόμενους δικαστές. Ομοίως, έκρινε το Δικαστήριο ότι ισχύει και για την δημιουργία ειδικών πειθαρχικών οργάνων που επιλαμβάνονται των σχετικών κρίσεων για τους εισαγγελείς.⁵²

Το ίδιο αυστηρή είναι η νομολογία του Δικαστηρίου⁵³ και στην περίπτωση *κρυπτοπειθαρχικών* μέτρων. Στην περίπτωση που ετέθη στην κρίση του Δικαστηρίου επρόκειτο για μετάθεση που υποβίβαζε την θέση του δικαστή, ισοδυναμούσα στην ουσία με πειθαρχική ποινή. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι όχι μόνο τα όργανα κρίσης πρέπει να πληρούν τα εχέγγυα ανεξαρτησίας σύμφωνα με τα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη⁵⁴, αλλά και ότι η αρχή της

υπεροχής του ενωσιακού δικαίου επιτάσσει στα αρμόδια όργανα κρίσης να αφήνουν ανεφάρμοστες τις πράξεις μετάθεσης ή τις αποφάσεις επικύρωσής τους που παραβιάζουν το ενωσιακό δίκαιο⁵⁵. Επίσης, το Δικαστήριο έκρινε⁵⁶ αναφορικά με τα όργανα πειθαρχικού ελέγχου των δικαστών ότι είναι δυνατό τα μέλη τους να παραμένουν στην θέση τους μετά την λήξη της θητείας τους, αλλά όταν κάτι τέτοιο λαμβάνει χώρα θα πρέπει να βασίζεται σε ρητή νομική βάση που να προβλέπει αυτή τη δυνατότητα και να διέπεται από προδιατυπωμένους, σαφείς και συγκεκριμένους κανόνες, οι οποίοι, μεταξύ των άλλων, θα πρέπει να προβλέπουν ότι αυτή η δυνατότητα είναι χρονικά περιορισμένη.

Γενικότερα, καθόσον η εφαρμογή ποινών πειθαρχικού χαρακτήρα μπορεί να παραβιάσει την αρχή της *ισοβιότητας* των δικαστών, αρχή που είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την διασφάλιση της ανεξαρτησίας τους, τα πειθαρχικά μέτρα κατά δικαστών υπόκεινται στον αυστηρό έλεγχο της αναλογικότητας και της ανεξαρτησίας του οργάνου που είναι αρμόδιο για να επιβάλλει τις σχετικές κυρώσεις⁵⁷. Επίσης, σημειώνεται ότι στην υπόθεση των Ρουμάνων δικαστών, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι εθνικές διατάξεις που προδιαγράφουν την ατομική οικονομική ευθύνη των δικαστών στην περίπτωση δικαστικών ασφαλμάτων (δικαστικής πλάνης) πρέπει να είναι αρκούντως αντικειμενικές, αναλυτικές, προβλέψιμες και αναλογικές.⁵⁸

Last but not least, το ΔΕΕ⁵⁹ βρέθηκε αντιμέτωπο με το ερώτημα κατά πόσο συνάδουν προς το ενωσιακό δίκαιο συνταγματικές διατάξεις και πρακτικές κράτους μέλους, σύμφωνα με τις οποίες επί της ουσίας απαγορεύονταν στον κατώτερο δικαστή να αποστεί από την νομολογία του εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου, σε μια τέτοια περίπτωση δε, διέτρεχε το κίνδυνο να έρθει αντιμέτωπος με την επιβολή πειθαρχικών ποινών. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι γενικώς δεν είναι ασύμβατο προς το δίκαιο της Ένωσης να επιβάλλεται ο κανόνας, η νομολογία των ανώτερων δικαστηρίων να δεσμεύει τα κατώτερα, διευκρίνισε όμως ότι, όταν η νομολογία του ανώτερου δικαστηρίου προς την οποία ζητείται η συμμόρφωση θεωρείται η ίδια αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο, οι κανόνες που υποχρεώνουν το δικαστή να την ακολουθήσει (επ' απειλή πειθαρχικών ποινών) είναι αντίθετοι τόσο στα άρθρα 2, 4, όσο και 19 ΣΕΕ, καθώς και στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου.

Γ. Η άσκηση του δικαστικού έργου

Η οργάνωση του δικαστικού έργου αποτελεί υπό φυσιολογικές συνθήκες εσωτερικό / οργανωτικό ζήτημα των εθνικών δικαστηρίων που δεν δίδει λαβή σε ζητήματα ενωσιακού δικαίου. Εντούτοις, το Δικαστήριο θεώρησε ότι κάθε είδους «θεώρηση» της απόφασης (στην ουσία αναγκαία έγκριση για να διαβιβασθεί η υπόθεση στα διάδικα μέρη και αυτή να κλείσει) από εξωτερικό δικαστή που δεν μετείχε στην αρμόδια σύνθεση συνιστούσε ευθεία παραβίαση του άρθρου 19 ΣΕΕ⁶⁰. Επίσης, ευθεία αντίθεση στο ενωσιακό δίκαιο υφίσταται όταν η (μερική ή ολική) αφαίρεση δικογραφιών από δικαστή δεν γίνεται για αντικειμενικούς λόγους, αλλά εγείρει υποψία ότι γίνεται εξαιτίας των συγκεκριμένων κρίσεων ή απόψεων του δικαστή. Έτσι, όχι μόνο μια τέτοια απόφαση αφαίρεσης δικογραφιών πρέπει να βασίζεται σε *προδιατυπωμένα* γενικά και αντικειμενικά κριτήρια, αλλά περαιτέρω, βάσει της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να αφήσει ανεφάρμοστες τις αντίθετες αποφάσεις του συμβουλίου διοίκησης που αφαιρούν αυθαίρετα και ανατιολόγητα τις δικογραφίες από τον δικαστή.⁶¹ Ομοίως ανεφάρμοστες πρέπει να παραμείνουν και οι πράξεις που αναθέτουν εκ νέου τις δικογραφίες σε άλλο δικαστή.

III. Περιμετρικά ζητήματα

A. Η αμοιβή των δικαστικών λειτουργών

Οι αμοιβές των δικαστικών λειτουργών πρέπει να είναι αντίστοιχες του ειδικού βάρους του λειτουργήματός τους. Αρχικώς, το Δικαστήριο στην υπόθεση των Πορτογάλων δικαστών είχε την ευκαιρία να τονίσει πως η διασφάλιση επιπέδου αμοιβών αντίστοιχων με την σπουδαιότητα του λειτουργήματός τους αποτελεί μια εκ των εγγυήσεων ανεξαρτησίας των δικαστών⁶². Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε πως οι επίμαχες μειώσεις στις αποδοχές των μελών του πορτογαλικού Ελεγκτικού Συνεδρίου, δεν αντέβαιναν στα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη, καθόσον ήταν γενικές (αφορούσαν δηλ. και άλλες κατηγορίες δημόσιων λειτουργών) και υπαγορεύονταν από τον σκοπό δημοσίου συμφέροντος που συνίστατο στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος. Επίσης, οι μειώσεις είχαν προσωρινό χαρακτήρα και ήταν αναλογικές.⁶³

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο με ακόμη μεγαλύτερη αυστηρότητα και πιο συγκεκριμένο τρόπο έκρινε ότι το επίπεδο των απολαβών των δικαστών πρέπει να είναι αρκούντως υψηλό, ώστε να τους παρέχει *βέβαιη οικονομική ανεξαρτησία* που θα τους προστατεύει από τον κίνδυνο τυχόν εξωτερικών παρεμβάσεων ή πιέσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να υπονομεύσουν την ουδετερότητα των αποφάσεων που καλούνται να λάβουν. Επομένως, σύμφωνα με το Δικαστήριο, το επίπεδο των αποδοχών αυτών πρέπει να είναι ικανό να προφυλάξει τους δικαστές από τον κίνδυνο διαφθοράς.⁶⁴

Με μεταγενέστερη απόφασή του⁶⁵, το Δικαστήριο καθόρισε ενόψει της εφαρμογής των άρθρων 2 και 19 ΣΕΕ, τις αυστηρές προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται όταν η εκτελεστική ή η νομοθετική εξουσία καθορίζει τις οικονομικές απολαβές των δικαστών. Έτσι, κατά το Δικαστήριο τα μέτρα καθορισμού, αλλά και μείωσης των αποδοχών των δικαστών δε πρέπει να αποτελούν προϊόν άσκησης αυθαίρετης εξουσίας, αλλά θα πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια στο νόμο, οι κανόνες θα πρέπει να είναι αντικειμενικοί, σταθεροί, προβλέψιμοι και διαφανείς, να εξασφαλίζουν στους δικαστές επίπεδο αποδοχών ανάλογο με τη σπουδαιότητα των καθηκόντων που ασκούν, λαμβανομένων υπόψη της οικονομικής, κοινωνικής και δημοσιονομικής κατάστασης του οικείου κράτους μέλους και του μέσου μισθού στο κράτος μέλος αυτό, καθώς και οι σχετικές αποφάσεις να υπόκεινται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο. Στην περίπτωση των μειώσεων, αυτές θα πρέπει, πέραν των ανωτέρω προϋποθέσεων, να είναι αναλογικές και να διατηρούν προσωρινό χαρακτήρα.⁶⁶

B. Η συνταξιοδότηση των δικαστικών λειτουργιών

Οι εθνικοί κανόνες συνταξιοδότησης των δικαστών, υπό φυσιολογικές συνθήκες εκφεύγουν και αυτοί της σφαίρας του ενωσιακού δικαίου. Εντούτοις, κάτι τέτοιο δεν ισχύει όταν οι κανόνες αυτοί είναι τέτοιο ή / και χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτευχθεί η απαλλαγή της νομοθετικής ή της εκτελεστικής εξουσίας από «ανεπιθύμητους» δικαστές ή να προτιμηθούν «αρεστοί» δικαστές.⁶⁷

Κάτι τέτοιο συνέβαινε στην ουσία στις υποθέσεις της «μεταρρύθμισης» του πολωνικού δικαστικού συστήματος. Έτσι, όσον αφορά την μείωση του ορίου συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανώτατου Δικαστηρίου της Πολωνίας στα 65 χρόνια δίδοντας όμως τη διακριτική ευχέρεια στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να διατηρήσει στην θέση τους δικαστές μετά την συμπλήρωση αυτού του ορίου για συνολικά ακόμη 6 χρόνια, το Δικαστήριο απεφάνθη⁶⁸ ότι μια τέτοια κατάσταση αντέβαινε στο άρθρο 19 ΣΕΕ. Ομοίως, έκρινε το Δικαστήριο⁶⁹ σχετικά με την μείωση του ορίου συνταξιοδότησης στα τακτικά πολωνικά δικαστήρια στα 65 έτη για τους άνδρες και στα 60 έτη για τις γυναίκες με παράλληλη όμως δυνατότητα του Υπουργού Δικαιοσύνης να παρατείνει *ad hoc* τις θητείες. Η κατάσταση αυτή συνιστούσε παράβαση του άρθρου 19 ΣΕΕ από το εν λόγω κράτος μέλος.

IV. Κριτικές σκέψεις σχετικά με το «κοινωνικό» κριτήριο

Κάθε φορά η εισαγωγή αόριστων νομικών εννοιών στον ίδιο το νόμο ή από τον εφαρμοστή του δικαίου κατά την ερμηνεία του μπορεί να δημιουργήσει ενστάσεις σε ότι αφορά στην προβλεψιμότητα (*foreseeability*) και την ασφάλεια του δικαίου. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε εν προκειμένω να υποστηριχθεί και σε ότι αφορά την υιοθέτηση του «κοινωνικού» κριτηρίου από την νομολογία του Δικαστηρίου που αναλύθηκε στα προηγούμενα μέρη της παρούσης μελέτης. Έτσι, έχει υποστηριχθεί στη θεωρία ότι η εισαγωγή του κριτηρίου «απονομικοποιεί» την υπαγωγή και εμπεριέχει κάποιο βαθμό αυθαίρεσας, εισάγοντας έναν υποθετικό (αλλά ανύπαρκτο στη πράξη κατά τους επικριτές της) «*reasonable observer*».⁷⁰

Με ορισμένες από τις ως άνω κριτικές δεν συμφωνούμε και τις θεωρούμε υπερβολικές, συντασσόμενοι γενικώς με την εφαρμογή εν προκειμένω του «κοινωνικού» κριτηρίου. Ο λόγος για αυτό είναι ότι το «κοινωνικό» κριτήριο συνιστά ενισχυτικό στοιχείο της *δημοκρατικής νομιμοποίησης* της δικαστικής εξουσίας⁷¹, η οποία – όπως και να το κάνουμε – ενώ, πέραν πάσης αμφιβολίας, πηγάζει από το λαό, ορίζεται με διαδικασίες που είναι πιο απομακρυσμένες από αυτόν, σε σχέση με την νομοθετική εξουσία. Κατά συνέπεια, η εισαγωγή στις νομικές (δικανικές) κρίσεις περί της ανεξαρτησίας των δικαστών μιας αποφασιστικής παραμέτρου που αποπειράται να εκφράσει την αντίληψη του μέσου συνετού πολίτη για την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης συνιστά παράγοντα δημοκρατικής νομιμοποίησης και εξισορρόπησης. Σημειώνεται ότι το «κοινωνικό» κριτήριο εφαρμόζεται από το ΔΕΕ καθ' επαλληλία των όσων ισχύουν και εφαρμόζονται σχετικά με το ζήτημα κατά πάγιο τρόπο και από το Δικαστήριο του Στρασβούργου.⁷²

V. Η πρόσβαση των πολιτών στη δικαιοσύνη και η διασφάλιση της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

Οι πολίτες της Ένωσης δικαιούνται αποτελεσματικής προσβάσεως σε πραγματικό δικαστή όταν διακυβεύονται τα δικαιώματα που έλκουν από το ενωσιακό δίκαιο. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται πρωτίστως στο πλαίσιο του άρθρου 47 του Χάρτη⁷³. Η αποτελεσματική πρόσβαση κατοχυρώνεται στην παρ. 1 της εν λόγω διάταξης, ενώ η αρχή της δίκαιης δίκης στην παρ. 2. Σημειώνεται προεισαγωγικά ότι το άρθρο 47 αφορά στην εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και, επομένως, θα πρέπει να υπάρχει επίκληση δικαιώματος που ο πολίτης έλκει από το ενωσιακό δίκαιο⁷⁴. Εντούτοις, η παράβαση ενός τέτοιου δικαιώματος δεν είναι ανάγκη (αντίθετα προς το δίκαιο της ΕΣΔΑ)⁷⁵ να αποδίδεται στις κρατικές αρχές, αλλά μπορεί να αφορά και να πηγάζει από αμιγώς ιδιωτική διαφορά.⁷⁶

Θα αναλύσουμε διαδοχικά την αποτελεσματική πρόσβαση και την αρχή της δίκαιης δίκης περιοριζόμενοι όμως σε

πλευρές που αφορούν περισσότερο στην οργάνωση του δικαστικού συστήματος, δεδομένου ότι η γενική προβληματική είναι ευρύτατη και εκφεύγει προφανώς των ορίων της παρούσας μελέτης.⁷⁷

Α. Η αποτελεσματική πρόσβαση και οι εξουσίες του δικάζοντος δικαστή

Θα μας απασχολήσουν εδώ⁷⁸ κυρίως τα θέματα που καθορίζουν τις εξουσίες του δικαστηρίου να επιλαμβάνεται συγκεκριμένης διαφοράς γενικά, αλλά και ειδικότερα η δυνατότητα του εθνικού δικαστή να λαμβάνει αυτεπαγγέλτως υπόψη του το ενωσιακό δίκαιο.

Καταρχάς, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι, προκειμένου να τηρούνται οι επιταγές του άρθρου 47 του Χάρτη, θα πρέπει επί ενωσιακών δικαιωμάτων, ένα εθνικό δικαστήριο να έχει την αρμοδιότητα να εξετάσει όλα τα πραγματικά και νομικά ζητήματα σχετικά με την διαφορά που έχει επιληφθεί⁷⁹. Πάντως, εκρίθη⁸⁰ ότι νομίμως το Γενικό Δικαστήριο της Ένωσης δεν επιλαμβάνεται των σύνθετων τεχνικών και οικονομικών κρίσεων της Επιτροπής, παρά μόνο ασκεί σε αυτές έλεγχο *άκρων ορίων*. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να γίνει δεκτό ότι κατ' αναλογία και ο εθνικός δικαστής μπορεί να πρέπει να απέσχει από τον έλεγχο των σύνθετων τεχνικών κρίσεων της Διοίκησης⁸¹. Περαιτέρω, καταρχάς δεν μπορεί να ελεγχθεί με το δίκαιο της Ένωσης η επιλογή του εθνικού νομοθέτη ορισμένες πράξεις της Διοίκησης να υπόκεινται σε προσφυγή ουσίας, ενώ άλλες να προσβάλλονται απευθείας με το ένδικο μέσο της αιτήσεως ακυρώσεως. Πάντως, φρονούμε ότι η συγκεκριμένη επιλογή θα πρέπει να παρίσταται δικαιολογημένη. Παρ' ημίν λ.χ. δεν αντιλαμβάνεται κανείς γιατί οι αποφάσεις της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)⁸² προβλέπεται ότι προσβάλλονται πάντα απευθείας με αίτηση ακυρώσεως στο ΣΤΕ⁸³, ενώ αποφάσεις άλλων ανεξαρτήτων αρχών (Επιτροπή Ανταγωνισμού, ΕΕΤΤ και ΡΑΕ) που εφαρμόζουν επίσης και κατά πανομοιότυπο τρόπο το ενωσιακό δίκαιο προσβάλλονται καταρχάς με προσφυγή ουσίας ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου Αθήνας και, εν συνεχεία φυσικά, με αναίρεση στο ΣΤΕ.

Το ζήτημα κατά πόσο πρέπει ο εθνικός δικαστής να λαμβάνει υπόψη του *αυτεπαγγέλτως* το ενωσιακό δίκαιο (κατά παραμερισμό των εθνικών διατάξεων που τον εμποδίζουν να το πράξει) έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στη θεωρία.⁸⁴ Γενικώς, απόπειρα γίνεται για την εξεύρεση μιας ισορροπημένης λύσης που θα σέβεται όμως την αρχή της *δικονομικής αυτονομίας* των κρατών μελών.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει γνωρίσει κάποιες διακυμάνσεις επ' αυτού: το ΔΕΕ δέχεται⁸⁵ καταρχάς ότι, βάσει της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, το ενωσιακό δίκαιο εφαρμόζεται με βάση τους ίδιους δικονομικούς κανόνες με το εθνικό, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι δεν υφίσταται διάκριση και ότι η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου δεν καθίσταται λόγω της εφαρμογής των εθνικών δικονομικών κανόνων ιδιαίτερα δυσχερής (προϋποθέσεις της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας). Παρέπεται ότι ο εθνικός δικαστής υπό ορισμένες περιστάσεις που του επιτάσσουν αυτοί οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες μπορεί να πρέπει να μην λάβει υπόψη του ισχυρισμό που δεν προτάθηκε από τους διαδίκους, έστω και εάν αυτός ο ισχυρισμός άπτεται ζητήματος που καλεί σε εφαρμογή το ενωσιακό δίκαιο. Πάντως, η αρχή της δικονομικής αυτονομίας γνωρίζει δύο σαφή όρια και πρέπει να παραμερίζεται *υπέρ* της αυτεπάγγελτης εξέτασης του εφαρμοστέου ενωσιακού κανόνα: α) όταν τα ελκόμενα από το ενωσιακό δίκαιο δικαιώματα αποσκοπούν στην προστασία της θέσης της αδύνατης πλευράς μιας συναλλακτικής και, γενικά, βιοτικής σχέσης⁸⁶ ή β) η λήψη αυτεπαγγέλτως προβλέπεται από το ίδιο το εφαρμοστέο ενωσιακό δίκαιο.

Ωστόσο, στην υπόθεση *Online Games κ.ά.*⁸⁷ το θέμα ετέθη κάπως αντίστροφα: επρόκειτο για διοικητική διαδικασία «ποινικής» υφής, όπως χαρακτηριζόταν από το εθνικό (αυστριακό εν προκειμένω) δίκαιο και αφορούσε στην διαπίστωση παραβάσεων και επιβολή ποινών στο χώρο των τυχερών παιγνίων που καλούσαν σε εφαρμογή προς αντίκρουση της εφαρμογής των εθνικών διατάξεων, τις διατάξεις περί ελεύθερης εγκατάστασης και ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (άρθρα 49 και 56 ΣΛΕΕ). Συγκεκριμένα, ετέθη το ζήτημα κατά πόσο ένα σύστημα εθνικών δικονομικών κανόνων, όπως αυτό που εφαρμόζονταν στις διοικητικές δίκες «ποινικής υφής» στην Αυστρία και στις οποίες το εθνικό δικαστήριο όφειλε να συγκεντρώσει «αυτεπάγγελτα» τα στοιχεία της υποθέσεως, της οποίας είχε επιληφθεί στο πλαίσιο της εξετάσεως περί υπέρβασης διοικητικών παραβάσεων, προσέκρουε στις προαναφερθείσες διατάξεις της ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη. Η διοικητική (αστυνομική) αρχή που επέβαλλε τις κυρώσεις αποτελούσε διάδικο μέρος στη δίκη. Το ΔΕΕ δέχθηκε ότι ένα τέτοιο σύστημα κανόνων μπορούσε να είναι σύμφωνο με τις απαιτήσεις εκ του ενωσιακού δικαίου, υπό την προϋπόθεση όμως ότι το εθνικό δικαστήριο δεν υποκαθιστά τις αρμόδιες (διοικητικές) αρχές, στις οποίες εναπόκειται το βάρος να προσκομίσουν τα αναγκαία αποδεικτικά στοιχεία, έτσι ώστε το δικαστήριο να είναι σε θέση να μετέλθει του σχετικού δικαστικού ελέγχου για να διαπιστωθεί κατά πόσο ήταν αναγκαίο να περιοριστούν οι θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες⁸⁸. Εν προκειμένω δηλ. δεν ετέθη το θέμα της επέκτασης, αλλά απεναντίας του περιορισμού της εξουσίας του δικάζοντος δικαστή να εξετάσει αυτεπάγγελτα την συνδρομή

των στοιχείων εκείνων που δικαιολογούν την εξαίρεση από την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου⁸⁹ (υπό τύπον εφαρμογής της αρχής «*άνευ επικουρίας δικάζεσθαι*»).

Β. Μερικές από τις ειδικότερες εκφάνσεις της αρχής της δίκαιης δίκης

Όλες οι εγγυήσεις ανεξαρτησίας του εθνικού δικαστή που προεκτέθηκαν στο Τμήμα ΙΙΙ της παρούσας μελέτης δεν καταφάσκονται προς χάριν γενικά της διευκόλυνσης του δικαστή, αλλά ειδικά σε συνάρτηση με τον κομβικό ρόλο που διαδραματίζει στην απονομή της δικαιοσύνης. Εντός των ορίων λοιπόν της παρούσας μελέτης και προσπαθώντας να συστηματοποιήσουμε τα θέματα, τα σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της δίκαιης δίκης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι: η ανεξαρτησία του δικαστή είναι στενά συνδεδεμένη με την αμεροληψία του. Πάντως, πρόκειται για δύο έννοιες που δεν ταυτίζονται, αν και στην πράξη συνεξετάζονται. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η αμεροληψία επέχει θέση αποτελέσματος ως προς την ανεξαρτησία, μολονότι κάτι τέτοιο δεν καλύπτει πάντα την αποκαλούμενη *υποκειμενική* αμεροληψία που συνίσταται στην εκάστοτε προσωπική συμπεριφορά και πεποίθηση του δικαστή. Πάντως, υφίσταται λειτουργική διασύνδεση μεταξύ των δύο προϋποθέσεων, οι οποίες είναι αναγκαίες για την πλήρωση της αρχής της δίκαιης δίκης.

Σε αυτό το πλαίσιο τα παρακάτω αξίζει να τονιστούν: τα μέλη του δικάζοντος δικαστηρίου πρέπει: α) να τηρούν *ίσες αποστάσεις* απέναντι στους διαδίκους, πράγμα που επιτάσσει την τήρηση αντικειμενικότητας και την απουσία κάθε συμφέροντος από την επίλυση της διαφοράς, πέραν της αυστηρής εφαρμογής των κανόνων του δικαίου⁹⁰ και να τηρούν γενικότερα την *αρχή της ισότητας* που αφορά στην διασφάλιση *ίσης διαδικαστικής μεταχείρισης* όλων των παραγόντων της δίκης. Αυτό, σύμφωνα με το ΔΕΕ συνεπάγεται ότι πρέπει ευλόγως να δίδεται η δυνατότητα σε κάθε διάδικο να εκθέτει την άποψή του, περιλαμβανομένων των αποδεικτικών στοιχείων με τρόπο που να μην τον περιάγουν σε μειονεκτική θέση έναντι του αντιδίκου⁹¹ και β) να τηρούν την *αρχή της αμεσότητας*⁹². Έτσι, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι τα δικαιοδοτικά όργανα πρέπει καταρχήν να ακούσουν τους μάρτυρες αυτοπροσώπως και να αξιολογήσουν την αξιοπιστία τους. Επίσης, στον τομέα της συνεργασίας σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, το ΔΕΕ⁹³ προτάσσει το δικαίωμα άμυνας ως στοιχείο ύπαρξης δίκαιης δίκης, αποδίδοντας προέχουσα σημασία στο καθεστώς επίδοσης των εισαγωγικών της δίκης εγγράφων. Η *υποχρέωση αιτιολογήσεως* της δικαστικής απόφασης αποτελεί και αυτή υποχρέωση του δικάζοντος δικαστή, της οποίας η εξασφάλιση εντάσσεται, σύμφωνα με το Δικαστήριο, στην ρυθμιστική εμβέλεια του άρθρου 47 του Χάρτη.⁹⁴

Η παραπάνω περιπτωσιολογία δεν είναι εξαντλητική, αλλά προσπαθεί να εστιάσει σε ορισμένες πτυχές που ενδεχομένως έχουν μεγαλύτερη σημασία για την οργάνωση της δίκης και την άσκηση του δικαστικού έργου.

VI. Η αντίθεση στο ενωσιακό δίκαιο των περιορισμών της δυνατότητας του εθνικού δικαστή προς υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ

Ως απλή υπενθύμιση, οι συνθήκες (άρθρο 267 ΣΛΕΕ) ορίζουν ότι τα εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσα είναι υποχρεωμένα να απευθύνουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ όταν στη διαφορά που επιλαμβάνονται εμφιλοχωρούν θέματα κύρους ή ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου, ενώ τα κατώτερα εθνικά δικαστήρια έχουν απλώς μια τέτοια ευχέρεια.

Πάντως, το Δικαστήριο προέβη με την νομολογία του σε ορισμένες «ρυθμιστικές» αναμορφώσεις αυτών των υποχρεώσεων του εθνικού δικαστή. Καταρχάς, όπως προεκτέθηκε⁹⁵, το ΔΕΕ θεώρησε ότι και τα κατώτερα δικαστήρια έχουν – όχι απλώς ευχέρεια – , αλλά υποχρέωση να παραπέμπουν το θέμα στο ΔΕΕ, όταν τίθεται ζήτημα κύρους παράγωγης ενωσιακής πράξης, της οποίας την εφαρμογή στη διαφορά που τους έχει υποβληθεί, σκέπτονται να θέσουν εκποδών. Αντιστρόφως, το ΔΕΕ δέχθηκε ότι ακόμη και τα ανώτερα δικαστήρια μπορούν να αποστούν από την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, όταν, το νομικό ζήτημα ενωσιακού δικαίου είτε είναι ξεκάθαρο νομικά (*in claris non fit interpretatio* ή αλλιώς αναφερόμενοι στη γαλλική θεωρία *théorie de l'acte claire*)⁹⁶, είτε έχει απολύτως αποσαφηνιστεί μέσω της προηγούμενης νομολογίας του Δικαστηρίου (γαλλ. *théorie de l'acte éclairée*)⁹⁷. Πάντως, αυτές οι περιπτώσεις ερμηνευτικής ενάργειας που δικαιολογούν την μη αποστολή προδικαστικού ερωτήματος θα πρέπει να εφαρμόζονται με μεγάλη συστολή και θα πρέπει αυτή η ενάργεια να κρίνεται ότι θα ήταν τόσο η θέση του ΔΕΕ, όσο και των εθνικών δικαστών των λοιπών κρατών μελών. Επισημαίνεται το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ⁹⁸ αποδέχθηκε μεν ότι δεν υφίσταται απόλυτο δικαίωμα προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΕ, εντούτοις ιδιαίτερα για τα ανώτατα δικαστήρια επέστησε την προσοχή υπό το φως του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στην τήρηση των κριτηρίων της νομολογίας CILFIT⁹⁹ και στην απαίτηση παροχής ικανοποιητικής αιτιολογίας σε περίπτωση μη παραπομπής. Σημειώνεται εντούτοις ότι παρ' ημίν το Συμβούλιο της Επικρατείας όχι σπάνια κρίνει ότι δεν υφίσταται ανάγκη προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΕ υπό την έννοια ότι η ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου παρίσταται απαλλαγμένη αμφιβολιών.¹⁰⁰

Η προδικαστική παραπομπή αποτελεί κορυφαίο μέσο διαλόγου μεταξύ του Δικαστηρίου και του εθνικού δικαστή¹⁰¹, καθώς και περιφρούρησης της ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου σε όλη την Ένωση. Ούτως έχοντων των πραγμάτων, το ΔΕΕ στάθηκε ιδιαίτερα αυστηρό σε εθνικούς δικονομικούς κανόνες που περιορίζουν την ευχέρεια του εθνικού δικαστή να αποστείλει προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Στην υπόθεση *Ognyanov*¹⁰² το πολωνικό δίκαιο προέβλεπε ότι η παράθεση από τον δικαστή του πραγματικού και του νομικού πλαισίου της υπόθεσης της κύριας δίκης στην αίτηση προδικαστικής απόφασης θεωρείτο ως διατύπωση προσωρινής κρίσης, που είχε ως αποτέλεσμα την εξαίρεση του δικαστή και την εξαφάνιση της απόφασής του περί περατώσεως της δίκης, αλλά πέραν αυτών και την κίνηση σε βάρος του πειθαρχικής διαδικασίας. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι ένα τέτοιο πλέγμα κανόνων σαφώς αποθαρρύνει το εθνικό δικαστή από την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ¹⁰³ και, επομένως, το άρθρο 267 ΣΛΕΕ υπό το φως του άρθρου 47 του Χάρτη πρέπει να ερμηνευθεί ως αντιτιθέμενο σε μια τέτοια εθνική νομοθεσία.

Στην υπόθεση *RH*¹⁰⁴ το Δικαστήριο έκρινε ότι αντίκειται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ ερμηνευόμενο υπό το φως του άρθρου 47 του Χάρτη, εθνική νομοθεσία η οποία προέβλεπε ότι δεν μπορεί να χωρήσει διαδικασία προδικαστικής παραπομπής στην περίπτωση που τίθεται θέμα προσωρινής κρατήσεως του κατηγορούμενου (επρόκειτο για διατάξεις του βουλγάρικου δικαίου, όπως ερμηνεύονταν από τα ανώτατα δικαστήρια αυτού του κράτους μέλους). Μάλιστα, επαπειλούνταν πειθαρχικές κυρώσεις κατά του δικαστή που θα τις παρέβαινε.¹⁰⁵

Ακόμη το Δικαστήριο θεώρησε¹⁰⁶ ότι αντίκειται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ και την υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας η θέσπιση εκ των υστέρων και εφαρμογή διατάξεων που καταργούν την δίκη, στο πλαίσιο της οποίας ήδη ο εθνικός δικαστής έχει απευθύνει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο, στερώντας έτσι πρακτικά το τελευταίο από την δυνατότητα να απαντήσει. Και ενώ δέχθηκε το Δικαστήριο ότι προκειμένου για την οργάνωση των δικών αρμοδιότητα έχουν τα κράτη μέλη, από την άλλη τόνισε ότι: «... ένα κράτος μέλος δεν δύναται, αντιθέτως, χωρίς να παραβεί το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ, να προβεί σε τροποποιήσεις της εθνικής νομοθεσίας του, οι οποίες έχουν ειδικώς ως αποτέλεσμα να εμποδίζουν τη διατήρηση, μετά την υποβολή τους, αιτήσεων προδικαστικών αποφάσεων απευθυνόμενων προς το Δικαστήριο και να εμποδίζουν, ως εκ τούτου, το τελευταίο να αποφαίνεται επί των αιτήσεων αυτών, καθώς και να αποκλείουν κάθε δυνατότητα εκ νέου υποβολής ανάλογων αιτήσεων από εθνικό δικαστήριο»¹⁰⁷. Επί ενός γενικότερου επιπέδου, τονίστηκε από το Δικαστήριο¹⁰⁸ ότι δεν είναι δυνατό να επαπειλούνται πειθαρχικές κυρώσεις κατά δικαστών που κρίνουν απαραίτητο να κάνουν χρήση των δυνατοτήτων που τους παρέχουν οι συνθήκες για την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ.

VII. Συμπεράσματα – επίμετρο

Το πρώτο συμπέρασμα που θα μπορούσε κατά τη γνώμη μας να διατυπώσει κανείς συνίσταται στην δια της σχετικής νομολογίας του ΔΕΕ που προαναλύθηκε αρτίωση του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος. Τα εθνικά δικαστήρια αποτελούν και αυτά τμήμα αυτού του δικαιοδοτικού συστήματος και, επομένως, σύμφωνα με τα ειδικότερα οριζόμενα στο άρθρο 19 ΣΕΕ, πρέπει να είναι οργανωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζουν την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Έχει υποστηριχθεί¹⁰⁹, άποψη με την οποία συντασσόμαστε, ότι η νομολογία του Δικαστηρίου για την ανεξαρτησία των εθνικών δικαστών αποτέλεσε ένα βήμα «δικαστικοποίησης» (γαλλ. «judiciarisation») της αρχής του Κράτους Δικαίου και, ως εκ τούτου, αποτέλεσε ένα σημαντικό προωθητικό βήμα συνταγματοποίησης της Ένωσης. Εάν τα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη διακρίνονται από μια εφαρμοστική επαλληλία, το άρθρο 19 ΣΕΕ έχει πιο *συστημικό* χαρακτήρα, χωρίς κατ' ανάγκη να εξετάζεται περιπτωσιολογικά εάν στη συγκεκριμένη διαφορά εμπλέκεται το ενωσιακό δίκαιο, όπως με αυστηρότητα απαιτείται στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 47 του Χάρτη.

Δεύτερον, η αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου οδηγεί στο προαπαιτούμενο της διασφάλισης της *ανεξαρτησίας* και της *αμεροληψίας* του εθνικού δικαστή. Ενώ η οργάνωση των εθνικών δικαστικών συστημάτων σαφώς ανήκει στη σφαίρα αρμοδιότητας των κρατών μελών, εξίσου με σαφήνεια προκύπτει η πλαισίωση αυτής της αρμοδιότητας από τα άρθρα 2 και 19 ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 47 του Χάρτη. Έτσι, το ΔΕΕ είχε την ευκαιρία τόσο μέσω προδικαστικών ερωτημάτων, όσο και ευθέων προσφυγών και μιας επί αυτών δυναμικής νομολογίας, να «επέμβει διορθωτικά» στην άσκηση αυτής της αρμοδιότητας των κρατών μελών, διαπιστώνοντας αντιθέσεις προς το ενωσιακό δίκαιο, ακόμη και σε εθνικές ρυθμίσεις που, εκ πρώτης, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ήταν απόμακρες προς την εφαρμογή του τελευταίου. Σημαντική θέση στην προσέγγιση του ΔΕΕ διαδραματίζει, όπως προεκτέθηκε, το αποκαλούμενο «κοινωνικό» κριτήριο (αντικειμενική αμεροληψία), δηλ. ο έλεγχος κατά πόσο οι κανόνες είναι τέτοιοι και εφαρμόζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούν την εύλογη πεποίθηση στους πολίτες ότι η δικαστική εξουσία είναι όντως ανεξάρτητη και τα μέλη της στεγανά αθέμιτων επιρροών, είτε

ενδοδικαστικών, είτε εκ μέρους των λοιπών εξουσιών (εκτελεστική και νομοθετική). ¹¹⁰Θεωρούμε ότι η υιοθέτηση του «κοινωνικού» κριτηρίου αντανακλά – έστω έμμεσα – την δημοκρατική αρχή, επί της οποίας (πρέπει να) βασίζεται η Ένωση.

Σε ότι αφορά τώρα στην κατουσίαν αντίληψή του ως προς την προσέγγιση των προϋποθέσεων της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας του δικαστή, το ΔΕΕ σε μεγάλο βαθμό εμπνέεται από τις προσεγγίσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Τούτο, εν πολλοίς εντάσσεται στην λογική ενός παραλληλισμού [βλ. και την αποκαλούμενη *ρήτρα ευθυγραμμίσσεως* (άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη)], δικαιολογείται όμως και από ουσιαστικής εφαρμοστικής απόψεως σε ότι αφορά στον εξειδικευτικό προσδιορισμό των εννοιών αυτών. Άλλωστε, δεν πρέπει να παροράται ότι και το Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο πλαίσιο του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, έχει, με πλούσια νομολογία του ¹¹¹, περαιτέρω αποσαφηνίσει τον *διασταλτικό* τρόπο με τον οποίο πρέπει να νοούνται οι προϋποθέσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας του εθνικού δικαστή.

¹ 1. Για μια εκτενή ανάλυση της πολυεπίπεδης σήμερα αρχής του Κράτους Δικαίου στην ενωσιακή έννομη τάξη με πλούσιες αναφορές στην θεωρία και την νομολογία, βλ. Α. Πλιάκο, «Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» - Τομ. -1- Θεσμικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 147-178.

² 2. Βλ. ΔΕΚ, 12.11.1969, υποθ. 29/69, Stauder/Stadt Ulm, ECLI:EU:C:1969:57, σκ.7 και ΔΕΚ, 17.12.1970, υποθ. 11/70, Internationale Handelsgesellschaft, ECLI:EU:C:1970:114, σκ. 3 και 4. Σχετικώς, Η. Tagaras, «La valeur ajoutée de la Charte des droits fondamentaux: une tentative de bilan à l'approche de son dixième anniversaire» CDE 2019, σελ. 34 επ. Το περιεχόμενο αυτού του οιονεί «συνταγματικού» corpus όρισε το Δικαστήριο στη ΔΕΚ, 14.5.1974, υποθ. 4/73, Nold, ECLI:EU:C:1974:51, σκ. 13.

³ 3. ΔΕΚ, 23.4.1986, υποθ. 294/83, Les Verts κατά Κοινοβουλίου, ECLI:EU:C:1986:166 και σχετικώς με πλούσιες αναφορές και στην βιβλιογραφία, Μ. Χρυσομάλλης, σε Χρυσομάλλη (επιμ.), «Η αρχή του Κράτους Δικαίου στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 21-22. Βλ. επίσης Β. Καραγιάννη, «Η δεσμευτικότητα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ – Έναντι των κρατών μελών και των ιδιωτών», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, σελ. 2-3.

⁴ 4. Δεν ισχύει πάντως κάτι τέτοιο στο πλαίσιο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπου το ζήτημα της ανάγκης διασφάλισης της ανεξαρτησίας τω εθνικών δικαστηρίων είχε τεθεί σχετικά νωρίς κυρίως υπό το πρίσμα τω αρχών της δίκαιης δίκης (άρθρο 6 της Σύμβασης), βλ. ενδεικτικά: ΕΔΔΑ, 27.6.1968, Neumeister κατά Αυστρίας, No 1936/1963, παρ. 24.

⁵ 5. Βλ. με πλούσιες αναφορές στη νομολογία, G. Vandersanden σε G. Vandersanden-M. Dony, «La responsabilité des États membres en cas de violation du droit européen – étude de droit communautaire et de droit national comparé», Bruylant, Βρυξέλλες, 1997, σελ. 47 επ.

⁶ 6. ΔΕΕ, 22.10.1987, υποθ. 314/85, Foto-Frost, ECLI:EU:C:1987:452, σκ. 15 και ΔΕΕ, 6.12.2005, υποθ. C-461/03, Gaston Schul, ECLI:EU:C:2005:742, σκ. 17 επ. Βλ. Β. Σκουρή σε Σκουρή (Επιμ.), «Συνθήκη της Λισαβώνας, Ερμηνεία κατ' άρθρο», Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2020, σελ. 1768.

⁷ 7. ΔΕΕ, 27.4.1994, υποθ. C-393/92, Commune d'Almelo, ECLI:EU:C:1994:171, σκ. 21, ΔΕΕ, 17.9.1997, υποθ. C-54/96, Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft GmbH κατά Bundesbaugesellschaft Berlin GmbH, ECLI:EU:C:1997:413, ΔΕΕ, 21.3.2000, συνεκδ. υποθ. C-110/98 – C-147/98, Gabalfria SL κ.λπ. κατά Agencia Estatal de Administración Tributaria (AEAT), ECLI:EU:C:2000:145, σκ. 33 και ΔΕΕ, 6.7.2000, υποθ. C-407/98, Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist, ECLI:EU:C:2000:367, σκ. 30-38.

⁸ 8. Τέτοια περίπτωση αποτελεί η ελληνικού ενδιαφέροντος ΔΕΕ, 31.5.2005, C-53/03, Συνεταιρισμός Φαρμακοποιών Αιτωλίας & Ακαρνανίας (ΣΥΦΑΙΤ) και λοιποί κατά GlaxoSmithKline plc και GlaxoSmithKline AEBE, ECLI:EU:C:2005:333, με την οποία εκρίθη ότι (κατά τις τότε εφαρμοστέες εθνικές διατάξεις) η ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού δεν πληρούσε τα κριτήρια προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, ώστε να θεωρηθεί «δικαστήριο», ικανό να απευθύνει παραδεκτά αίτημα προδικαστικής απόφασης στο Δικαστήριο. Βλ. σχετικώς, Michel Waelbroeck – Haris Tagaras, «Les autorités nationales de la concurrence et l'article 234 du traité – un arrêt étrange de la Cour de justice», CDE 2005, σελ. 479.

⁹ 9. Η διάταξη έλκει την καταγωγή της από την Συνθήκη του Άμστερνταμ.

¹⁰ 10. Πάντως, παρά την θέσπιση δυνατότητας κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης από κράτος μέλος των αρχών του Κράτους Δικαίου (αναφορά γίνεται στις διαδικασίες του άρθρου 7 ΣΕΕ, καθώς και στα προβλεπόμενα από τον Κανονισμό περί γενικού καθεστώτος αιρεσιμότητας του ενωσιακού προϋπολογισμού, Κανονισμός ΕΕ-Ευρατόμ, 2020/2092, ΕΕ L 433 της 22.12.2020, σελ. 1), επισημαίνεται ότι δεν προβλέπεται στην παρούσα φάση συνταγματικής ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης δυνατότητα αποβολής κράτους μέλους από αυτή, παρά μόνο οικειοθελούς αποχώρησης.

¹¹ 11. Βλ. Τ. Konstadinides, «The Rule of Law in the European Union: The Internal Dimension», Hart Publishing, 2017, σελ. 38-39 και R. Stein, «Rule of Law: What Does it Mean?», Minnesota Journal of International Law, 2009, Vol. 18(2), σελ. 297-298.

¹² 12. Βλ. σχετικώς αντί άλλων, Vim Voermans και Pim Albers, «Councils for the Judiciary in EU Countries», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.encj.eu/images/stories/pdf/judiciaries/voermansalberscouncilsforthejudiciaryintheeu.pdf>

¹³ 13. Βλ. ΔΕΕ, 5.6.2023, υποθ. C-204/21, Επιτροπή κατά Πολωνίας (απόφαση «Κράτος Δικαίου IV»), ECLI:EU:C:2023:442.

¹⁴ 14. Idem, σκ. 63.

¹⁵ 15. ΔΕΕ, 20.4.2021, υποθ. C-896/19, ECLI:EU:C:2021:311, σκ. 66 και 69.

¹⁶ 16. ΔΕΕ, 18.5.2021, συνεκδ. υποθ. C-83/19, C-127/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, Asociația "Forumul Judecătorilor din România", ECLI:EU:C:2021:393.

¹⁷ 17. ΔΕΕ, 24.6.2019, υποθ. C-619/18, Επιτροπή κατά Πολωνίας (απόφαση «Κράτος Δικαίου III»), ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 38 και 52 και ΔΕΕ, υποθ. C-204/21, όπ., σκ. 61-80.

¹⁸ 18. ΔΕΕ, 18.12.2025, υποθ. C-448/23, Επιτροπή κατά Πολωνίας, ECLI:EU:C:2025:975.

¹⁹ 19. Όπ.

²⁰ 20. ΔΕΕ, 30.9.2003, υποθ. C-224/01, ECLI:EU:C:2003:513.

²¹ 21. Έτσι, η υποχρέωση συμμόρφωσης προς το ενωσιακό δίκαιο καταλαμβάνει καταρχάς όλα τα όργανα των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών δικαστηρίων.

- ²² 22. Όπ. υποσημ. 18
- ²³ 23. Σημειώνεται επιπροσθέτως ότι σε πολλές περιπτώσεις προδικαστικών ερωτημάτων προς το ΔΕΕ, η κύρια δίκη στο πλαίσιο της οποίας απευθύνθηκαν τα προδικαστικά ερωτήματα βρίσκει την καταγωγή της σε ένδικα μέσα που άσκησαν εθνικοί δικαστές ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούσαν στην υπηρεσιακή τους κατάσταση.
- ²⁴ 24. Υπό αυτή την έννοια, βλ. K. Lenaerts, «New Horizons for the Rule of Law within the EU», German Law Journal, 2020, Vol. 21(1), σελ. 29.
- ²⁵ 25. Βλ. Julia Burchett, «La Cour de justice de l'Union européenne et l'exigence d'indépendance de la Justice», European Papers, Vol. 5, 2020, Nr. 3, σελ. 1251-1269, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.europeanpapers.eu
- ²⁶ 26. Αυτή η συστηματική ελλειμματικότητα ενδέχεται να προκύπτει με βάση θέσεις των θεσμικών οργάνων κατά την προβλεπόμενη στο άρθρο 7 ΣΕΕ διαδικασία κατά κράτους μέλους που παραβιάζει το άρθρο 2 ΣΕΕ (ή και αναγνωρισμένη παραβίαση ή κίνδυνο τέτοιας), χωρίς πάντως αυτό να αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση. Μπορεί να προκύπτει και από την ίδια τη νομολογία του Δικαστηρίου.
- ²⁷ 27. Βλ. ενδεικτικώς ΔΕΕ, 5.4.2016, συνεκδ. υποθ. C-404/15 και C-659/15 PPU, Pál Aranyosi και Robert Căldăraru, ECLI:EU:C:2016:198, ΔΕΕ, 25.7.2018, υποθ. C-216/18 PPU, Minister for Justice and Equality κατά LM, ECLI:EU:C:2018:586 και ΔΕΕ, 17.12.2020, υποθ. C-354/20 PPU, L και P, ECLI:EU:C:2020:1033.
- ²⁸ 28. Πρβλ. αντί άλλων ΔΕΚ, 18.3.1980, υποθ. 52/79, Debauwe, ECLI:EU:C:1980:83.
- ²⁹ 29. ΔΕΕ, 3.7.2025, συνεκδ. υποθ. C-646/23 και C-661/23, Ποινική δίκη κατά P.B. και R.S., ECLI:EU:C:2025:519.
- ³⁰ 30. Βλ. σκέψη 49 της απόφασης, σύμφωνα με την οποία: «Από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στις αιτήσεις προδικαστικής απόφασης, τα οποία επιβεβαιώνονται από τις διευκρινίσεις που παρέσχε η Πολωνική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις της, προκύπτει ότι αυτό ισχύει, εν προκειμένω, στην περίπτωση του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο μπορεί να κληθεί, ως στρατιωτικό δικαστήριο, να αποφανθεί επί ζητημάτων που συνδέονται με την εφαρμογή ή την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης». Η σκέψη αυτή του Δικαστηρίου θα πρέπει να διαβαστεί εν συνδυασμό προς την επόμενη σκέψη 52, όπου και μεν αποκρούεται η εφαρμογή του άρθρου 47 του Χάρτη, καθόσον δεν προέκυψε εμπλοκή του ενωσιακού δικαίου ad hoc, αλλά γίνεται γενική αναφορά στον τομέα της εναρμόνισης του ποινικού δικαίου και ειδικότερα στην Οδηγία 2016/343/ΕΕ για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, ΕπισΕφΛ 65 της 11.3.2016, σελ. 1. Η άλλη περίπτωση εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου από ένα εθνικό στρατιωτικό δικαστήριο θα ήταν οι προσλήψεις, βαθμολογικές εξελίξεις κ.λπ. των υπηρετούντων στις ένοπλες δυνάμεις στο βαθμό που θα είχε περί αυτών δικαιοδοσία, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο.
- ³¹ 31. ΔΕΕ, 22.2.2022, συνεκδ. υποθ. C-562/21 PPU και C-563/21 PPU, X και Y, ECLI:EU:C:2022:100, σκ. 75 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία και ΔΕΕ, 9.7.2020, υποθ. C-272/19, VQ κατά Land Hessen, ECLI:EU:C:2020:535.
- ³² 32. Τούτο αφορά πρωτίστως στους κανόνες παύσεως, εξαιρέσεως και ανακλήσεως των δικαστών. Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 20ής Απριλίου 2021, Repubblica, C-896/19, EU:C:2021:311, σκέψη 53 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία.
- ³³ 33. ΔΕΕ, 21.12.2023, υποθ. C-718/21, ECLI:EU:C:2023:1015.
- ³⁴ 34. Σκέψεις 72-73 της απόφασης.
- ³⁵ 35. Σκέψεις 48-58 και 73 της απόφασης. Το Δικαστήριο στις σκέψεις αυτές αναφέρεται εκτενώς και στην νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Dolińska-Ficek και Ozimek κατά Πολωνίας), κάτι που καταδεικνύει μεγάλο βαθμό εφαρμοστικής επαλληλίας των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη με την ερμηνεία που δίδει το ΕΔΔΑ στην προϋπόθεση της αμεροληψίας και της ανεξαρτησίας του εθνικού δικαστή, βάσει του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.
- ³⁶ 36. Βλ. σε ενωσιακό επίπεδο ΔΕΕ, 26.3.2020, συνεκδ. υποθ. C-542/18 RX-II και C-543/18 RX-II, Simpson κατά Συμβουλίου και HG κατά Επιτροπής, ECLI:EU:C:2020:232, όπου κρίθηκε ότι ο διορισμός δικαστή στο τότε Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης της Ένωσης από το Συμβούλιο κατά παράλειψη των αποτελεσμάτων δημόσιας πρόσκλησης, συνιστούσε μεν παρατυπία, η οποία όμως, ενόψει όλων των πραγματικών και νομικών συνθηκών, δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κατάφωρη και επομένως ως παραβιάζουσα τα εχέγγυα που τίθενται από το άρθρο 47 του Χάρτη, βλ. ιδίως σκέψη 79 της απόφασης.
- ³⁷ 37. Βλ. Vim Voermans και Pim Albers, «Councils for the Judiciary in EU Countries», ό.π.
- ³⁸ 38. Μετά την εκλογική νίκη στο κράτος μέλος αυτό των φιλοευρωπαϊκών δυνάμεων υπό τον πρώην Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, Ντόναλντ Τουσκ, πολλές από τις πρώην «μεταρρυθμίσεις» που είχαν προκαλέσει τριβές με το ενωσιακό δίκαιο έχουν θεραπευθεί με νομοθετικές παρεμβάσεις.
- ³⁹ 39. ΔΕΕ, 19.11.2019, συνεκδ. υποθ. C-585/18, C-624/18 και C-625/18, A. K. (C-585/18), CP (C-624/18), DO (C-625/18), κατά Krajowa Rada Sądownictwa (C-585/18), Sąd Najwyższy, (C-624/18), (C-625/18), ECLI:EU:C:2019:982.
- ⁴⁰ 40. Σκέψη 152 της απόφασης.
- ⁴¹ 41. ΔΕΕ, 2.3.2021, υποθ. C-824/18, A.B κ.ά. κατά Krajowa Rada Sądownictwa, ECLI:EU:C:2021:153.
- ⁴² 42. Βλ. σκ. 23-24 της απόφασης.
- ⁴³ 43. Βλ. σκέψεις 129-139 της απόφασης.
- ⁴⁴ 44. ΔΕΕ, 22.3.2022, υποθ. C-508/19, M. F. κατά J.M., ECLI:EU:C:2022:201 και ΔΕΕ (Διάταξη), συνεκδ. υποθ. C-491/20 έως C-496/20, C-506/20, C-509/20 και C-511/20, W.Ż. κ.λπ. κατά A. S. κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:1046
- ⁴⁵ 45. ΔΕΕ, 7.9.2023, υποθ. C-216/21, ECLI:EU:C:2023:628
- ⁴⁶ 46. Βλ. τα σημεία 2 και 3 του διατακτικού της απόφασης. Για το «κοινωνικό» κριτήριο, βλ. αμέσως κατωτέρω.
- ⁴⁷ 47. ΔΕΕ, 29.3.2022, υποθ. C-132/20, BN, DM, EN κατά Getin Noble Bank S.A., ECLI:EU:C:2022:235.
- ⁴⁸ 48. ΔΕΕ, 19.11.2019, συνεκδ. υποθ. C-585/18, C-624/18 και C-625/18, A. K. κατά Krajowa Rada Sądownictwa και CP και DO κατά Sąd Najwyższy, ECLI:EU:C:2019:982, ΔΕΕ, 24.6.2019, υποθ. C-619/18, Επιτροπή κατά Πολωνίας, σκ. 38 και 52, ΔΕΕ, υποθ. C-204/21, όπ., σκ. 61-80 και ΔΕΕ, 16.11.2021, συνεκδ. υποθ. C-748/19 έως C-754/19, Ποινικές διαδικασίες κατά WB κ.λπ., ECLI:EU:C:2021:931.
- ⁴⁹ 49. Βλ. κατωτέρω υπό τμήμα IV.
- ⁵⁰ 50. Αναφερόμαστε κυρίως εδώ στις υποθέσεις που αφορούσαν στην «μεταρρύθμιση» του πολωνικού δικαστικού συστήματος.
- ⁵¹ 51. ΔΕΕ, 18.5.2021, συνεκδ. υποθ. C-83/19, C-127/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ. κατά Inspecția Judiciară κ.λπ., ECLI:EU:C:2021:393.
- ⁵² 52. Βλ. σκέψεις 179-185 της απόφασης.
- ⁵³ 53. ΔΕΕ, 6.10.2021, υποθ. C-487/19, M.Z. κατά Krajowa Rada Sądownictwa, ECLI:EU:C:2021:798.
- ⁵⁴ 54. Βλ. σκέψη 113 της απόφασης.
- ⁵⁵ 55. Βλ. σκέψεις 155-161 της απόφασης.

- ⁵⁶ 56. ΔΕΕ, 30.4.2025, συνεκδ. υποθ. C-313/23, C-316/23 και C-332/23, Inspektorat kam Visshia sadeben savet, ECLI:EU:C:2025:303, σκ. 97.
- ⁵⁷ 57. Βλ. σκέψη 112 της απόφασης, καθώς και ΔΕΕ, 5.11.2019, υποθ. C-192/18, Επιτροπή κατά Πολωνίας (απόφαση «Ανεξαρτησία των τακτικών δικαστηρίων»), ECLI:EU:C:2019:924, σκέψεις 113 και 115 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία.
- ⁵⁸ 58. Βλ. ΔΕΕ, συνεκδ. υποθ. C-83/19, ό.π., διατακτικό σημείο 6).
- ⁵⁹ 59. ΔΕΕ, 21.12.2021, συνεκδ. υποθ. C-357/19, C-379/19, C-547/19, C-811/19 και C-840/19, Ποινική δίκη κατά QN κ.λπ., Euro Box Promotion, ECLI:EU:C:2021:1034, ΔΕΕ, 22.2.2022, υποθ. C-430/21, Διαδικασία που κίνησε ο RS., ECLI:EU:C:2022:99 και ΔΕΕ, 24.7.2023, υποθ. C-107/23 PPU, Ποινική διαδικασία κατά C.I. κ.λπ., ECLI:EU:C:2023:606.
- ⁶⁰ 60. ΔΕΕ, 11.7.2024, συνεκδ. υποθ. C-554/21, C-622/21 και C-727/21, Financijska agencija κατά Hann-Invest d.o.o.κ.λπ., ECLI:EU:C:2024:594.
- ⁶¹ 61. ΔΕΕ, 6.3.2025, συνεκδ. υποθ. C-647/21 και C-648/21, D. K. κ.λπ., ECLI:EU:C:2025:143.
- ⁶² 62. ΔΕΕ, 6.2.2018, υποθ. C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses κατά Tribunal de Contas, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 45. Βλ. και εκτενώς για το συγκεκριμένο ζήτημα των αμοιβών των εθνικών δικαστικών λειτουργιών, Δ. Λέντζη, «Σε αναλογία με τη σπουδαιότητα των καθηκόντων που ασκούν»: Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις αποδοχές των εθνικών δικαστών», σε Τιμητικό Τόμο Ευγενίας Ρ. Σαχπεκίδου, «Από την δικαιοκή εννοποίηση προ την πολιτική ολοκλήρωση», Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2025, σελ. 63-83.
- ⁶³ 63. Βλ. σκέψεις 46-52 της απόφασης.
- ⁶⁴ 64. ΔΕΕ, 7.2.2019, υποθ. C-49/18, Carlos Escribano Vindel κατά Ministerio de Justicia, ECLI:EU:C:2019:106, σκ. 70, 71 και 73.
- ⁶⁵ 65. Βλ. ΔΕΕ, 25.2.2025, συνεκδ. υποθ. C-146/23 και C-374/23, XL κ.λπ. κατά Sąd Rejonowy w Białymstoku και Lietuvos Respublika, ECLI:EU:C:2025:109.
- ⁶⁶ 66. Βλ. το διατακτικό της απόφασης.
- ⁶⁷ 67. Βλ. και Γνώμη της Επιτροπής της Βενετίας, n° 904/2017, CDL-AD(2017)031.
- ⁶⁸ 68. ΔΕΕ, 24.6.2019, υποθ. C-619/18, Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Πολωνίας (απόφαση «Κράτος Δικαίου Ι»), ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 118, 124 και σημείο 1 του διατακτικού.
- ⁶⁹ 69. ΔΕΕ, 5.11.2019, υποθ. C-192/18, Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Πολωνίας (απόφαση «Κράτος Δικαίου ΙΙ»), ECLI:EU:C:2019:924, σκ. 126-130 και σημείο 2 του διατακτικού της απόφασης.
- ⁷⁰ 70. Βλ. υπό αυτήν την έννοια τις κριτικές των Andrew Legg, "The Evolution of the Objective Test of Bias", Melbourne University Law Review, 2005, 375-402 και James Goudkamp, "Bias in the English Law: A Critical Analysis", Cambridge Law Journal, 2013, σελ. 245-272.
- ⁷¹ 71. Βλ. Patricia Popelier, "The Court as Regulatory Watchdog: The Procedural Approach in the European Court of Human Rights", International Journal of Constitutional Law, 2017, 148-168.
- ⁷² 72. Βλ. αντί πολλών, ΕΔΔΑ, 25.2.1997, Αρ. Προσφ. 22107/93, Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου.
- ⁷³ 73. Για την ενσωμάτωση στην κοινοτική έννομη τάξη της αρχής της δίκαιης δίκης προ του Χάρτη, βλ. εκτενώς Α. Πλιάκος, «Le principe général de la protection juridictionnelle efficace en droit communautaire», Bruylant/Sakkoulas, Bruxelles-Athènes 1997, ιδίως σελ. 53 επ. και 141 επ. Για μια αναλυτική παρουσίαση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση πριν και μετά τον Χάρτη, βλ. Μ. Περάκη, «Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015.
- ⁷⁴ 74. Ενδεικτικώς μεταξύ πάγιας νομολογίας, ΔΕΕ, 22.5.2014, υποθ. C-56/13, Ersekcsanadi Mezogazdasagi, ECLI:EU:C:14:352, σκ. 50-57 και ΔΕΕ, 3.7.2014, υποθ. C-92/14, Tudoran, ECLI:EU:C:2014:2051, σκ. 43-49.
- ⁷⁵ 75. Βλ. άρθρο 34 της ΕΣΔΑ.
- ⁷⁶ 76. Βλ. ΔΕΕ, 18.3.2010, συνεκδ. υποθ. C-317/08 έως C-320/08, Alassini κ.λπ., ECLI:EU:C:2010:146, σκ. 2 και 61-62.
- ⁷⁷ 77. Για μια αναλυτική παρουσίαση του άρθρου 47 του Χάρτη με πλούσιες νομολογιακές αναφορές, βλ. Δ. Σαρμά/Ο. Τσόλκα, σε Ε. Σαχπεκίδου-Χ. Ταγαρά, «Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 475-513.
- ⁷⁸ 78. Για μια αναλυτική περιπτωσιολογική παρουσίαση του δικαιώματος πρόσβασης, βλ. Δ. Σαρμά, ό.π., σελ. 482-494 με τις εκεί διαλαμβανόμενες αναφορές στη νομολογία του Δικαστηρίου.
- ⁷⁹ 79. ΔΕΕ, 6.11.2012, υποθ. C-199/01, Otis κ.ά., ECLI:EU:C:2012:684, σκ. 49 και ΔΕΕ, 7.7.2016, υποθ. C-523/15, Westfaeliche Drahtindustrie κ.ά. κατά Επιτροπής, ECLI:EU:C:2016:541, σκ. 44.
- ⁸⁰ 80. Βλ. ΔΕΕ, 11.9.2014, υποθ. C-67/13 P, CB κατά Επιτροπής, ECLI:EU:C:2014:2204, σκ. 45-46. Πρβλ. και ΔΕΕ, 17.12.2015, υποθ. C-157/14, Neptun Distribution, ECLI:EU:C:823, σκ. 76.
- ⁸¹ 81. Επί ενωσιακού επιπέδου ο περιορισμός εδράζεται στην αρχή της θεσμικής ισορροπίας (άρθρο 13 παρ. 2 ΣΕΕ). Κατ' αναλογία, υποστηρίζεται ότι μπορεί νόμιμα να προβλέπεται από τα κράτη μέλη περιορισμός της εξουσίας του εθνικού δικαστή να μην υπεισέρχεται σε εξεχόντως τεχνικές ή πολιτικές κρίσεις της Διοίκησης για λόγους αναγόμενους στην αρχή της διακρίσεως των εξουσιών που αποτελεί θεμελιώδη αρχή και ικανό λόγο περιορισμού της εφαρμοστικής εμβέλειας του άρθρου 47 του Χάρτη, Πρβλ. Μ. Chamon, «The Institutional Balance, an Ill-Fated Principle of EU Law?», European Public Law 2015.371, 372-375.
- ⁸² 82. Η οποία ιδίως μετά την εισαγωγή του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ) 659/2016/ΕΕ εφαρμόζει απευθείας το ενωσιακό δίκαιο αν και βεβαίως και προηγουμένως το πεδίο της προστασίας των προσωπικών δεδομένων ετύγχανε ενωσιακής εναρμονίσεως.
- ⁸³ 83. Βλ. ΣΤΕ(ΟΛ.) 1478/2022 και ΣΤΕ 1989/2025.
- ⁸⁴ 84. Βλ. Koen Lenaerts, «National Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness», International & Comparative Law Quarterly, 2010, σελ. 1-34, Chantal Mak, «Rights and Remedies: Article 47 CFR and Effective Judicial Protection», CMLR, 2017, σελ. 653-680 και Doros Ioannou, «The Duty of National Courts to Raise EU Law of Their Own Motion», European Public Law, 2019.
- ⁸⁵ 85. Βλ. ΔΕΕ, 14.9.1995, συνεκδ. υποθ. C-430/93 και C-431/93, Jeroen van Schijndel και Johannes Nicolaas Cornelis van Veen κατά Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten, ECLI:EU:C:1995:441, σκ. 13-22.
- ⁸⁶ 86. Η νομολογία αυτή του Δικαστηρίου έχει ιδιαίτερα αναπτυχθεί στο πεδίο του καταναλωτικού δικαίου. Βλ. αντί πολλών, ΔΕΕ, 26.10.2006, υποθ. C-168/05, Elisa María Mostaza Claro κατά Centro Móvil Milenium SL., ECLI:EU:C:2006:675, σκ. 38-39 και διατακτικό της αποφάσεως.
- ⁸⁷ 87. ΔΕΕ, 14.7.2017, υποθ. C-685/15, Online Games Handels GmbH κ.λπ. κατά Landespolizeidirektion Oberösterreich, ECLI:EU:C:2017:452.
- ⁸⁸ 88. Βλ. σκ. 66-67 και διατακτικό της αποφάσεως.
- ⁸⁹ 89. Και αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί «ζήτημα ενωσιακού δικαίου».
- ⁹⁰ 90. ΔΕΕ, 14.7.2017, υποθ. C-685/15, ό.π., σκ. 61. Βλ. και ΔΕΕ, 19.9.2006, υποθ. C-506/04, Wilson, ECLI:EU:C:2006:587, σκ. 52 και ΔΕΕ, 30.4.2019, Γνώμη 1/17, ECLI:EU:C:2019:341, σκ. 203.

- ⁹¹ 91. ΔΕΕ, 16.5.2017, υποθ. C-682/15, Berlioz Investment Fund, ECLI:EU:C:2017:373, σκ. 96 και ΔΕΕ, 6.11.2012, υποθ. C-199/11, Otis κ.ά., ECLI:EU:C:2012:684, σκ. 70-71. Η αρχή συναρτάται και προς την αρχή της κατ' αντιμωλία διεξαγωγής της δίκης, βλ. ΔΕΕ, 21.2.2013, υποθ. C-472/11, Banif Plus Bank, ECLI:EU:C:13:88, σκ. 30.
- ⁹² 92. ΔΕΕ, 29.7.2019, υποθ. C-38/18, Gambino και Hyka, ECLI:EU:C:2019:628, σκ. 41-44.
- ⁹³ 93. Βλ. αντί πολλών, ΔΕΕ, 6.9.2018, υποθ. C-21/17, Catlin Europe, ECLI:EU:C:2018:675, σκ. 33-35.
- ⁹⁴ 94. ΔΕΕ, 6.12.2012, υποθ. C-619/10, Trade Agency, ECLI:EU:C:2012:531, σκ. 52-60.
- ⁹⁵ 95. Βλ. ανωτέρω υπό τμήμα Ι και υποσημ. 6.
- ⁹⁶ 96. ΔΕΕ, 15.9.2005, υποθ. C-495/03, Intermodal Transports, ECLI:EU:C:2005:552, σκ. 33 και ΔΕΕ, 11.9.2008, υποθ. C-428/06, UGT-Rioja, ECLI:EU:C:2008:488, σκ. 22.
- ⁹⁷ 97. Βλ. ΔΕΕ, 6.10.1982, υποθ. 283/81, CILFIT, ECLI:EU:C:1982:335, σκ. 9 επ. και ΔΕΕ, 4.11.1997, υποθ. C-337/95, Parfums Christian Dior, ECLI:EU:C:1997:517, σκ. 31.
- ⁹⁸ 98. Βλ. ΕΔΔΑ, 20.9.2011, αριθ. προσφ. 3989/07 και 38353/07, Ullens de Schooten και Rezabek κατά Βελγίου, § 62, ΕΔΔΑ, 8.4.2014, αριθ. προσφ. 17120/09, Dhahbi κατά Ιταλίας, §§ 31-34.
- ⁹⁹ 99. Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 97.
- ¹⁰⁰ 100. Βλ. όλως πρόσφατα την ΣτΕ (Ολ.) 1918/2025, η οποία απεφάνθη υπέρ της συνταγματικότητας του Ν. 5094/2024 για την ίδρυση μη κρατικών πανεπιστημίων, χωρίς να κριθεί αναγκαίο (εσφαλμένα κατά την άποψή μας) να ζητηθεί από το ΔΕΕ η ερμηνεία των σχετικών διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, πρωτογενούς και παράγωγου. Η απόφαση του ΣτΕ, όπως ήταν αναμενόμενο, σχολιάστηκε έντονα (θετικά και αρνητικά). Βλ. μεταξύ άλλων, Ευγενία Πρεβεδούρου, «Σχέση ενωσιακού δικαίου και εθνικού Συντάγματος» ΣτΕ Ολ 1918/2025, ΕΔΑΚ 11/2025, Ευάγγελος Βενιζέλος – «Τι κομίζει η απόφαση 1918/2025 της Ολομέλειας του ΣτΕ για τα μη κρατικά πανεπιστήμια;», e-Πολιτεία, Λίνα Παπαδοπούλου, «Το ΣΤΕ λέει “ναι” στα ιδιωτικά Πανεπιστήμια», 2025, constitutionalism.gr και Αντώνης Μεταξάς, «Το παν εγγίζει το μηδέν – Ερμηνευτική ευκαιριακότητα ως κανονιστική άμβλυνση του ενωσιακού Δικαίου. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση ΣτΕ (Ολ.) 1918/2025 για τα μη κρατικά ΑΕΙ», constitutionalism.gr
- ¹⁰¹ 101. Βλ. Α Πλιάκο, όπ., με εκτενή ανάλυση του συστήματος της προδικαστικής παραπομπής, σελ. 442-456 και ιδ. σελ. 443 με παραπομπή στην ΔΕΕ, 12.2.2008, υποθ. C-2/06, Kempter, ECLI:EU:C:2008:411, σκέψη 42. Βλ. επίσης Chloé Brière- Marianne Dony, «Droit de l'Union européenne», Éditions de l'Université de Bruxelles, 8ème Edition, 2022, σελ. 382-395.
- ¹⁰² 102. ΔΕΕ, 5.7.2016, υποθ. C-614/14, ECLI:EU:C:2016:514, σκ. 24-26.
- ¹⁰³ 103. Βλ. σκέψη 25 της απόφασης.
- ¹⁰⁴ 104. ΔΕΕ, 12.2.2019, υποθ. C-8/19 PPU, ECLI:EU:C:2019:110.
- ¹⁰⁵ 105. Βλ. σκέψεις 18-20 και 46-47 της απόφασης.
- ¹⁰⁶ 106. ΔΕΕ, 2.3.2021, υποθ. C-824/18, A.B. κ.λπ. κατά Krajowa Rada Sądownictwa, ECLI:EU:C:2021:153.
- ¹⁰⁷ 107. Βλ. σκ. 95 της απόφασης.
- ¹⁰⁸ 108. ΔΕΕ, 15.7.2021, υποθ. C-791/19, Επιτροπή κατά Πολωνίας (απόφαση «Πειθαρχικό Καθεστώς Δικαστών»), ECLI:EU:C:2021:596, σκ. 230-234.
- ¹⁰⁹ 109. Βλ. S. Adam και P. van Elswede, «L'exigence d'indépendance du juge, paradigme de l'Union européenne comme union de droit», Journal de droit européen, 2018, σελ. 334-343.
- ¹¹⁰ 110. Βλ. για μια συνθετική παρουσίαση, François Biltgen, «L'indépendance du juge national vue depuis Luxembourg», RTDH 2020/3, N° 123, σελ. 551-566 (553).
- ¹¹¹ 111. Η εξέταση της νομολογίας αυτής δεν αποτέλεσε παρά μόνο ενδεικτικά και σε σχέση με το ενωσιακό δίκαιο αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Για μια αναλυτική παρουσίαση της νομολογίας του ΕΔΔΑ σχετικά με το άρθρο 6 της Σύμβασης, βλ. Λ.-Α. Σισιλιάνο/Π. Ασημάκη και Μ.Α. Κωστοπούλου σε Λ. Α. Σισιλιάνο (Επιμ.), «Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 280-427.